

Prof. Dr.
ZÜHTÜ ARSLAN'A
ARMAĞAN

Essays in Honor of Prof. Dr. Zühtü Arslan

Cilt/Vol: 1

Prof. Dr. Ergin ERGÜL
(Ankara Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi)

PROF. DR. ZÜHTÜ ARSLAN'IN BAŞKANLIK KONUŞMALARINDA MEDENİYET DÜŞÜNÜRÜ MEVLANA CELALEDİN RUMİ'NİN İZİNİ SÜRMEK

GİRİŞ

Prof. Dr. Zühtü Arslan Hoca'mla şahsen tanışıklığım 2007 yılında Polis Akademisinde doktora programına kaydolmamla başladı. Mevlana Celâledin Rumî'nin doğumunun 800. yılı nedeniyle UNESCO tarafından Uluslararası Mevlana Yılı olarak kutlanan 2007 yılı, aynı zamanda Mevlana düşüncesi üzerine yoğunlaştığım ve "Rûmî Bilgeliği" (*la sagesse de Rûmî*) başlıklı ilk Fransızca eserimi de yayımladığım yıldır. Türkiye'nin Anayasa Mahkemesinin 367 kararıyla sonuçlanan gelişmelerle çalkalandığı bir dönemde kendisinden devlet teorisi dersini aldım. Bazı karşılaşmaların kişinin hayat çizgisini nasıl değiştirebileceğini bu vesileyle yaşadım. Bu hususu Sayın Başkan da kendi açısından konuşmalarının birinde şöyle ifade eder: *"Her birimizin fikriyatının ve kimliğinin şekillenmesinde bazı simalar çok özel rol oynamıştır. Bu anlamda benim için "iki Ali"nin özel bir yeri var. Lise yıllarının başlarında Ali Fuat Başgil'in, üniversitede ise Aliya İzzetbegoviç'in fikirleriyle tanıştım (17 Nisan 2019)."*

Arslan Hoca'nun devlet teorisi dersini işleyiş tarzı, anlatım üslubu ve devlet düşünürlerinin teorileriyle günümüz siyasi, hukuki gerçekliği ve anayasal gelişmeler arasında kurduğu güncel bağlantılar bende hukuk fakültesinde ısınmadığım devlet teorisi (genel kamu hukuku) alanına ilgi uyandırdı. Çeşitli devlet kurumlarındaki görevlerim sırasında yasama, yürütme ya da yargı, devletin hangi erkende yer alırsa alsın uygulamacılar için devlet teorisi alanının ne kadar elzem olduğunu gözlemlemem ise bu ilgiyi pekiştirdi. Bugün üniversitede devlet teorisi ve insan hakları hukuku okutuyorsam başlıca sebebi budur. Zaman içinde akademik hayata yönelmemde doktora tezimi 2011 yılında kendisinin tez danışmanlığında yapmamın belirleyici etkisi oldu. 2021 yılında tam zamanlı akademik hayata başlayıncaya kadar hocamla yollarımız en uzun süreli 2018-2021 yılları arasında Anayasa Mahkemesinde raportör olarak çalışırken olmak üzere başka vesilelerle de kesişti. Bunun dışında her yayımladığım kitabı kendisine heyecanla takdim ettim, günümüzde az rastlanan bir özellik olarak hep okuyup geri dönüş yaptı; yorumlarını, görüşlerini aktardı.

Mevlana, Farabi, Sadi Şirazi ve İbn Haldun gibi medeniyet düşünürlerimizin evrensellikleri ve hukukçu düşünür yönleriyle ilgili akademik ve ufuk açıcı sohbetlerimiz oldu. Bu sohbetler sonraki çalışmalarım için gerçek bir motivasyon kaynağı olmuştur. Anayasa Mahkemesi (AYM) başkanlığı sırasında birçoğunu yüz yüze dinlediğim, bulunamadıklarımı ise AYM sitesinden okuduğum kadimle moderni, teoriyle pratiği, Batı'yla Doğu'yu, dünle bugünü, akılla gönlü harmanlayan konuşmaların her biri benim için birer zihinsel ve ruhsal ziyafet sofrası olmuştur.

Kendisi için çıkarılacak armağan hazırlığı da mutlu bir tesadüf olarak Mevlana'nın 750. Vuslat Yılı münasebetiyle Cumhurbaşkanlığı kararıyla ilan edilen "2023 Mevlana Yılı"na denk gelmiştir. Bu tevacuk bende iki olayı birleştirerek kendisinin AYM başkanlığı sürecindeki konuşmalarında Mevlana'ya referanslarının arka planını ve bunlarla desteklediği mesajlarını analiz edecek bir araştırma yapma fikri oluşturdu. Bunun için onun ufuk açıcı konuşmalarının tamamını tekrar okudum. Mevlana'dan alıntılarını, bütüncül bir perspektiften ve konuşmaların tümüne hâkim temel mesajlardan hareketle irdelemeye çalıştım. Sonuçta kadim medeniyetimizin evrensel güler yüzü ve arif şairimiz Sezai Karakoç'un ifadesiyle "ölüme ve hayata, zamana ve tarihe yenilmeyen"¹ bu çok yönlü arif hukukçu düşünürden çağın sosyal, siyasi ve hukuki krizlerinin aşılması için ilham almanın gerekliliğini ve yöntemini dile getiren günümüzün önde gelen bir hukukçusunun çarpıcı tespitleri ve özgün yorumları sistematik bir şekilde bir araya gelmiş oldu. Benzer bir çalışma başta onun sıklıkla atfı yaptığı Aliya İzzetbegoviç olmak üzere diğer arif düşünürler için de yapılabilir. Onun konuşmalarında ele aldığı "adalet", "özgürlük", "eşitlik", "insan onuru" ve "çoğulculuk" gibi herhangi bir insanlık değeri, bu konuda onun referans verdiği Doğulu ve Batılı düşünürlerin söylemleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Sözün özü özellikle hukukçu ve siyaset bilimci akademisyenler bu konuşmalardan hareketle birçok karşılaştırmalı çalışma yapabilirler ya da çalışma konularının medeniyet değerlerimizle ve ruh köklerimizle bağlantısını kurmak için yararlanabilirler.

I. BAŞKANLIK DÖNEMİ KONUŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Türk Anayasa Mahkemesi (AYM) Avrupa kıtasının ilk anayasa mahkemelerindendir. 1961-2024 yılları arasında on sekiz mahkeme üyesi başkanlık görevinde bulunmuştur. AYM Başkanları, Anayasa Mahkemesinin kuruluş yıldönümü başta olmak üzere Mahkemenin düzenlediği ya da davet edildikleri toplantılarda konuşmalar yapmışlardır. Ancak anayasa hukukçusu bir akademisyen başkan olarak Prof. Dr. Zühtü Arslan'ın konuşmaları içerik,

1 Karakoç, S. (2015). *Mevlana*, 9. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, s. 7.

üslup ve vurgu olarak birçok bakımdan seleflerinin konuşmalarından farklılaşmaktadır. Onun konuşmaları, farklı arka planlardan gelen dinleyenlere genelde resmî konuşmalarda rastlanmayan şekilde zengin bir entelektüel ziyafet yaşatmaktadır. Bu farklılıklar bağlamında özellikle teori ile pratik, tarihî olaylarla güncel olgular, kadim düşüncelerle modern kavramlar arasında kurduğu özgün bağlar ve bundan hareketle yaptığı değerlendirme ve tespitler oldukça ilgi çekicidir. Bu bağlamda mesajlarını verirken Doğu'nun ve Batı'nın önde gelen abidevi düşünür ve bilgelerine verdiği referanslar bu konuşmalara ayrı bir zenginlik, derinlik ve özgünlük katmaktadır.

O, bu konuda kadim ve modern Batı düşünürleri yanında şimdiye kadarki AYM başkanlarının konuşmalarında rastlamadığımız yoğunluk ve çeşitlilikte medeniyet düşünürlerimize yaptığı atıflarla dikkat çekmektedir. Bunlar gelişigüzel seçilmiş ve konuşmada çeşni kabilinden ya da dolgu malzemesi olarak yer verilmiş referanslar değildir. Bilakis söz konusu şahsiyetlerin düşüncelerinin ve bilgelerinin evrenselliği ve güncelliği ile günümüzün hukuki ve siyasi sorunlarının çözümünde bir ilham kaynağı olma niteliğinin vurgulanmasıdır. Bunların bazıları Farabi, Mevlana, Sadi Şirazi ve İbn Haldun gibi tanınmış düşünürler olmakla beraber, konuşmada seçilen alıntılar ve kullanıldıkları bağlam yeni ve oldukça özgündür. Bazıları sadece devlet adamı olarak bilinen şahsiyetlerdir. Bazıları ise çoğunlukla dinleyicilerin konuşma vesilesiyle ilk defa isimlerini duydukları şahsiyetlerdir. Medeniyetimizden şahsiyetler içinde Arslan'ın ilk başkanlık konuşmasından (2015) itibaren en sık atıf yaptığı düşünür ise on üçüncü yüzyılın Anadolu'sundan çağlar ötesine seslenen medeniyetimizin kurucu şahsiyetlerinin başında gelen Mevlana Celaleddin Rumi'dir.

Arslan'ın Anayasa Mahkemesi başkanlığı döneminde yaptığı konuşmaları² dört gruba ayırarak sınıflandırmak mümkündür:

- a. AYM'nin Kuruluş yıl dönümü konuşmaları (53. kuruluş yıl dönümünden 61. kuruluş yıl dönümüne toplam 9 konuşma)
- b. AYM üyelerinin ant içme törenleri konuşmaları (7 konuşma)
- c. Uluslararası toplantı ve konferanslarda yapılan konuşmalar (17 konuşma)
- d. Ulusal sempozyum, konferans, proje açılışı, panel ve çalıştaylar ile üniversitelerin açılışında yapılan konuşmalar (30 konuşma)

2 Çalışmada ilki 27 Nisan 2015, sonuncusu ise 04 Eylül 2023 tarihli olmak üzere AYM sitesinde (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/konusmalar/>) yer alan toplamda altmış bir konuşma metni incelenmiştir. Sitedeki sistematik takip edilerek referans olarak her alıntının sonunda parantez içinde konuşma tarihine yer verilmiştir.

Bu konuşmaların her biri, etkinliğin konusu bağlamında hukuk ve yargı alanı ile anayasal konularda güncel sorunlara ilişkin tespit ve değerlendirmelerin yanı sıra insanlığın medeniyet birikimi ve evrensel değerler ışığında çözüm önerileri içermektedir. Özellikle kuruluş yıl dönümü ve ant içme törenlerindeki konuşmalar Cumhurbaşkanı, siyasi parti liderleri, önceki ve yeni bakanlar, üst düzey bürokratlar, yüksek yargı başkanları ve tanınmış akademisyenlere hitap etmekte kamuoyunda yankı bulmaktadır. Arslan'a göre *"Kuruluş yıldönümleri, kurumların topluma ve demokratik sisteme katkılarının değerlendirilmesi için önemli fırsatlar sunar. Yıldönümünü kutlayan kurum bir yüksek mahkeme ise bu değerlendirme; adalet, hukukun üstünlüğü, temel hak ve hürriyetler gibi değerler manzumesine yapılan katkılara ilişkin olmalıdır (25 Nisan 2016)."*

Kendisinin söz konusu kadim değerlere ilişkin mesajlarına aslında tüm konuşmalarında rastlamak mümkündür. Onun özgün yönü bu mesajları verirken bizzat okuyup araştırarak kuyumcu titizliğiyle seçtiği eski ve yeni, yerli ve yabancı çok sayıda düşünür, yazar ve esere referans vermesidir. Uluslararası toplantılardaki konuşmaların muhatapları ise uluslararası kuruluş temsilcileri, uluslararası yargıçlar, akademisyenler, yabancı ülkelerin yüksek yargı temsilcileri gibi geniş bir yelpazeyi içermektedir. Diğer ulusal toplantılardaki muhataplar ise genel olarak adli ve idari yargı mensupları, uzmanlar, akademisyenler ve öğrencilerdir. Bu da göstermektedir ki Sayın Başkan konuşmalarında zikrettiği isimleri ve mesajlarını çok geniş ve çeşitli bir kitleye duyurmakta ve Mevlana'yı bilinmeyen yönleriyle tanıtılmaktadır. Yıllar önce Yaman Dede diye bilinen Mevlana aşığı hukukçu Abdulkadir Keçoğlu (1877-1962) *"Mevlana'yı yalnızca çocuklarımıza değil herkese tanıtmak bir insanlık borcudur."* diyordu. Arslan, AYM başkanı sıfatının verdiği imkânla bu tanıtıma çok geniş bir yelpazede ulusal ve uluslararası mecralarda günümüz insanının ve toplumlarının ihtiyaç duyduğu değerlere ilişkin acil ve evrensel mesajları üzerinden Mevlana'ya sıklıkla atıflar yaparak bu büyük medeniyet mimarımıza gönül borcumuzu ödeme noktasında aydınlar ve yöneticiler tarafından yapılabilecekler için güzel bir örnek sunmuştur.

Arslan'ın konuşmalarında, her çağdan ve değişik kültür ve medeniyetlerden evrensel şahsiyetlerin geçidine tanık olmaktayız. Bu konuşmalarda, Babil'den Hammurabi (öl. MÖ 1750), Eski Yunan'dan, Lycurgus (ö. MÖ 730), Sokrates (öl. MÖ 399), Thucydides (öl. MÖ.400), Platon (öl. MÖ 348/347) ve Aristoteles (öl. MÖ 322); Roma'dan Ulpian (170-228) âdeta yeniden canlanıyor. Batı medeniyetinden Thomas Hobbes (1588-1679), Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Spinoza (1632-1677), Montesquieu (1689-1755), Kant (1724-1804), Jeremy Bentham (1748-1832), Hamilton (1757-1804), Arthur Schopenhauer (1788-1860), Alexis de Tocqueville (1805-1859), Abraham Lincoln (1809-1865), Lord Acton (1834-1902), Max Weber (1864-1920), Rudyard Kipling

(1865-1936), Learned Hand (1872-1961), Martin Heidegger (1889-1976), Erich Fromm (1900- 1980), Gadamer (1900-2002), George Orwel (1903-1950), Hannah Arendt (1906-1975), John Rawls (1921-2002), Lyotard (1924-1998), Michel Foucault (1926-1984), Jacques Derrida (1930-2004), Ronald Dworkin (1931-2013), Robert Nozick (1938-2002), Slavoj Žižek' (doğ. 1949), Jeremy Waldron (doğ. 1953) ses veriyor. Rus medeniyetinden Puşkin (1799-1837), Dostoyevski (1821-1881) ve Tolstoy (1828-1910) ve günümüz Afrikası'ndan Nelson Mandela (1918-2013) dinleyenlerini ve okuyanlarını selamlıyor.

Bize göre konuşmalara özellikle yenilik ve özgünlük katan medeniyetimize ait şahsiyetlere ve bunların düşünce ve eylemlerine yaslanan mesajlardır. Bu şahsiyetler kronolojik olarak adaleti ile ünlenen Hz. Ömer'le başlamakta, onun ifadesiyle "irfan erleri" medeniyet düşünürleri ile Osmanlı Türkiye-si'nin devlet adamları ve aydınları ile devam etmekte, Cumhuriyet Dönemi aydın ve düşünürlerinden geçerek kendisinin hukuk devleti savunuculuğu ve çoğulcu yaklaşımıyla "Anadolu irfan geleneğinin Balkanlardaki temsilcilerinden biri" olarak takdim ettiği modern bilge başkan Aliya İzzetbegoviç'le noktalanmaktadır. Tespitimize göre bu konuşmalara asıl rengini ve ruhunu veren söz konusu arif düşünür, filozof, devlet adamı, siyasetçi, edebiyatçı, şair ve hukukçulardan oluşan medeniyetimiz şahsiyetleri şunlardır: Hz. Ömer (583/84-644), Farabi (870-950), Mâverdi (972-1058), Serahsi (1009-1090), Yusuf Has Hâcib (1017-1077), Nizamülmülk (1018-1092), Hoca Ahmed Yesevi (1093-1166), Yunus Emre (1238-1320/21), Mevlana (1207-1273), Hacı Bektaşî Veli (1209-1291), Sadi Şirazi (1210-1294), Osman Gazi (1258-1324), Abdurrahman Câmî (1414-1492), İbn Rüşd (1126-1198), Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566), Kınalızâde Ali Çelebi (1510-1572), Tunuslu Hayreddin Paşa (1820-1890), Sultan Abdülaziz (1830-1876), Mehmet Tahir Münif Paşa (1830-1910), Namık Kemal (1840-1888), Sultan II. Abdülhamid (1842-1918), Abay İbrahim Kunanbayoğlu (1845-1904), Muhammed İkbâl (1877-1938), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913), Ziya Gökalp (1876-1924), Ali Fuad Başgil (1893-1967), Hâkim Refik Gür (1907-1986), Nurettin Topçu (1909-1975), Cemil Meriç (1916-1987), Halil İnalçık (1916-2016) ve Aliya İzzetbegoviç (1925-2003).

II. KONUŞMALARIN ARKA PLANINDAKİ MEDENİYET TASAVVURU

Arslan'ın konuşmaları ilkinden sonuncusuna kadar incelendiğinde verilen mesajların, yapılan tespit ve değerlendirmelerin arka planında -bazılarında açık bazılarında ima yollu olarak- "medeniyet" olgu ve kavramı olduğu görülmektedir. Bu kavram bazı ifadelerde genel olarak geçmiş medeniyetleri, bazen günümüzün hâkim medeniyeti olan Batı'yı, çoğu kere temel kaynakları

ile arif, filozof, devlet adamı, siyasetçi, edebiyatçı, şair ve hukukçu düşünürlerine atflar üzerinden kadim medeniyetimizi, bazen de kadim medeniyetimizi ortaya çıkartan evrensel değerler ve prensipler temelinde özlemi duyulan, olması gereken, gerçekleştirilmesi amaçlanan medeniyeti işaret eder.

Dolayısıyla örnek olarak o *"Etkili bir yargı düzeni akıl, ahlak ve adalet olmak üzere üç temel kaide üzerine kurulur. Esasen "3A" olarak da formüle edilebilecek olan bu kavramlar olmadan sadece yargı değil, herhangi bir medeniyet de tasavvur edilemez (25 Nisan 2018) ve "hak ve özgürlüklerin en büyük güvencesi hemen her medeniyette bağımsız ve tarafsız bir yargı olmuştur (12 Haziran 2023), "adaletin tesis edilerek toplumu oluşturan bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma kaygısı, hemen her zaman siyasal hayatın merkezinde yer almıştır. Bunu gerçekleştirebilenler parlak bir medeniyetin mimarları ve taşıyıcıları olmuş, başaramayanlar ise tarihe kötü bir ad bırakmışlardır" (12 Haziran 2023). gibi tespit ve ifadelerinde genellikle toplumsal yaşamın en kapsamlı ve sürekli sosyal olgusu olarak medeniyeti ifade eder.*

Diğer yandan *"Bilhassa Batı'da hastalıklı bir 'öteki' tasavvurundan kaynaklanan ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi, temel hak ve özgürlükleri ciddi şekilde tehdit etmeye devam ediyor. Bu kavramlar ölümcüldür" (9 Haziran 2020) derken muasır medeniyeti yani hâkim Batı medeniyetini kasteder.*

Aşağıdaki alıntılarda ise kadim medeniyetimize vurgu yapmaktadır: *Kur'an'da adaletin gerçekleştirilmesi dinin varlık sebeplerinden biri olarak ifade edilmekte, insanların adaleti yerine getirmeleri için peygamberlerle birlikte kitabın ve mizanın (ölçünün) indirildiği belirtilmektedir. Buradaki mizan kelimesinin aynı zamanda terazi anlamına geldiği bilinmektedir... İslam'ın diğer kaynakları da adaleti ve adaletten kaynaklanan başta eşitlik, temel hak ve hürriyetler olmak üzere diğer evrensel değerleri vurgulamaktadır. 'Ey, insanlar!' diye başlayan mesajlar arasında ayrımcılık yasağı, can, mal ve neslin korunması, suç ve cezaların şahsiliği, din ve vicdan hürriyeti gibi toplumsal hayatın sağlıklı şekilde sürdürülmesinin olmazsa olmaz esasları yer almaktadır. Dolayısıyla anayasa yargısı kapsamına giren bu ilke ve değerler bize yabancı değildir. Bilakis bunlar bizim öz değerlerimizdir (23 Aralık 2022) ve "Barışçıl biraradlığın tarih boyunca güzel örneklerini sergileyen bir medeniyetin mirasçıları olarak, bu konuda ihtiyaç duyduğumuz esin kaynağını kültürel kodlarımızda bulabiliriz (27 Nisan 2015)."*

Nihayet onun aşağıdaki ifadelerinde günümüz insanlığının ihtiyacı ve özlemi olan, gerçekleştirilmesi ya da olması gereken medeniyet tasavvurunu dile getirdiğini görmekteyiz: *"Bize düşen ise bizden önce bu toprakların irfan abidelerinin yaptığı gibi "ne olursan ol yine gel" diyen bir medeniyeti ihya ve inşa etmektir. Gerisi teferruatır..." (18 Ekim 2021). "Tarihsel sınavımız hak ve adalet eksenli bir medeniyetin inşası ve idamesidir (12 Haziran 2023)."*

Arslan, konuşmalarında sıklıkla kullandığı *"ruh köklerimiz"* ya da *"fikir ve ruh köklerimiz"* ifadeleriyle geleceği inşa etmek için ülkemiz ve medeniyet

havzamız toplumları mensuplarını, medeniyetimizin düşünürleri ve onların ölümsüz eserleri ile irtibat kurmaya davet eder. “Yaşayan bir toplum kökü mazide olan âtidir. Medeniyetlerin anahtarı birikim.”³ diyen Cemil Meriç de irfan medeniyetimizin tefekkür hazineleri ve ilham pınarları ile bağlantı kurmanın gerekliliğini şöyle vurgulamaktadır: “Dava, irfanımızı yeniden fethetmek... Dava, ecdadın tefekkür hazinelerini bugünkü nesillerin tecessüsüne açmak, bir kelimeyle bugünü düne bağlamaktır... Türkiye'nin kendisi kalması, insanlığın bütün keşiflerinden, bütün fetihlerinden faydalanarak ihtişamlı mazisine layık bir istikbal inşa etmesi başlıca muradım.”⁴

O medeniyet tasavvurunu yansıtan 3A formülündeki akıl, ahlak ve adalet Mevlana'nın düşünce ve gönül evreninin de hâkim kavramlarıdır. Mevlana, kişiyi medeniyet inşa edici bir şahsiyet olabilmesi için öncelikle bir anahtara benzettiği aklını kullanmaya çağırır.

“Nereye gidersen akıl anahtardır! Her kapıyı açar⁵.”

Aklının iki gözünü aç da bak, gerçeği gör⁶!”

O, tükenmez ilham kaynağı eseri Mesnevi'nin özelliklerini sıralarken “Ahlâkı güzelleştirir.” ifadesini kullanır. O, ahlakın önemini her vesile ile vurgular: “Hakk'ın kulları, işleri düzeltmede Hakk'ın ahlâkına sahip olup merhametli ve sabırlıdır⁷.” “Üstünlükten, beceriden, hünerden vazgeç; iş, hizmette ve güzel ahlâktadır⁸.”

Aral'ın vurguladığı üzere kültür ve medeniyet değerleri arasında ahlaki değerlerin insan üzerinde daha büyük bir etkisi ve sonucu vardır. Onlar insanı sadece tinsel bir varlık kimliğine sokmakla kalmaz, ona onurunu da kazandırır, onu onurla donatarak ahlaki bir kişilik durumuna getirir, varlığını daha yüksek bir katmana çıkarır⁹.

Adalet kavramı Mevlana'nın en sık gündeme getirdiği, Mesnevi'nin tümüne hâkim temel kavramlarından biridir. Mevlana, adaleti “güneşe” benzetir. Adaletin güneşe benzemesi, onun gereklerinden ve fonksiyonlarından herkesin eşit şekilde yararlanması tabii bir sonucudur. Ayrıca o, adaletin kadim ve evrensel bir değer olduğunu ifade eder¹⁰.

3 Meriç, C. (1980). *Kırk Ambar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 450.

4 Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 392.

5 Mevlana, C. R. (2009). *Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, C. 1, Can, Ş. (Çev.), İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 234.

6 Mevlana, C. R. (2009). *Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, C. 2, Can, Ş. (Çev.), İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 42.

7 Mevlana, C. R. (2017). *Mesnevi-i Ma'nevî*, Örs, D. ve Kırangaç, H. (Çev.), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, s. 383.

8 a.g.e. s. 863.

9 Aral, V. (1990). “Kültür ve Hukuk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 53., S. 1-4., s. 256.

10 Ergül, E. (2019). *Bir Hukuk ve Siyaset Bilgesi Olarak Mevlana*, Ankara: Adalet Yayınevi, s. 113.

Arslan'ın medeniyet tasavvurunun temel kavramlarının kadim medeniyetimizle birlikte anılan irfan ve hikmet terimleri olduğu söylenebilir. Diğer yandan, o medeniyetimizin kökeninde yer alan "eşref-i mahlûkat" terimine özel bir vurgu yapar. Medeniyetimizin insana "eşref-i mahlûkat" yaklaşımına dayalı insan odaklı ve adalet temelli çoğulcu anlayışını günümüzde erdemli bir toplum ve medeniyet inşası için gerekli görür. Batı'da ayrımcılık ve yabancı düşmanlığını doğuran "*marazî zihniyetinin panzehiri de insanı "eşref-i mahlûkat" olarak gören, adalet temelli çoğulcu anlayıştır*" (09 Haziran 2020).

Ona göre, *yaşadığımız dünyanın ağır sorunlarının ancak insan odaklı bir zihniyetle çözülmesi mümkündür* (26 Kasım 2021). Bu bakımdan ancak yeni bir irfan medeniyeti, bilgi ve teknoloji yanında hikmete dayanan bir medeniyet günümüz dünyasının ve muasır medeniyetin sorunlarına, krizlerine cevap üretebilir; *Yunus Emre yaratılanı yaratandan dolayı hoş görmek gerektiğini söyler. Hacı Bektâş-ı Veli'ye göre ise hakikatin ikinci makamı "yetmiş iki milleti ayıplamamak"tır. Bu ve benzeri tavsiyelerle Anadolu irfanı ve tefekkürünün bize öğrettiği ilke şudur: İnsanı farklılıkları ile kabul edin ve onu ötekileştirmeyin. Bu ilkenin benimsendiği ve hayata geçirildiği yerde araçsal aklın ürettiği ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi hastalıklara yer yoktur* (18 Ekim 2021). *Muasır medeniyetin içinde bulunduğu krizden çıkması bakımından Türkistan'da başlayıp Anadolu üzerinden Batı'ya ulaşan insan odaklı anlayış hayati derecede önemlidir. Bugün bütün mesele bu değerlerin ve hikmetin günümüz diline çevrilmesi, millî şairimiz Mehmet Âkif'in ifadesiyle "asrın idrakine söylenmesi"dir* (26 Kasım 2021).

Görüldüğü üzere, o medeniyet düşünürlerimizi, insan olduklarını unutmadan ama sıradanlaştırmadan, bir ilham kaynağı olarak, ancak hayatlarını ve düşüncelerini ulaşılamaz hâle getirip buharlaştırmadan anlamayı, hayata taşımayı ve onların mesajlarını günümüz idrakine söyletmeyi önermektedir. O böylece muhataplarına özlenen Farabi, Mevlana, Yunus Emre veya İbn Haldun'u değil, izlenmesi gereken Farabi, Mevlana, Yunus Emre ya da İbn Haldun'u tanıtmaktadır.

Onun medeniyet tasavvuru ayırıcı değil birleştiricidir. İnsanlığı birleştiren bütün düşünürler doğulu veya batılı olması fark etmeksizin kadim ve evrensel insanlık medeniyet bahçesinin bahçıvanlarıdır. Bu nedenle o Doğu ve Batı'nın Mevlana ve Kant gibi insanlığın evrensel medeniyet düşünürleri sayesinde birleşebileceği fikrini dile getirir: "*Kipling ünlü şiirinde "Doğu doğudur, batı da batı ve bu ikisi asla bir araya gelmeyecektir" der. Bu sözler genellikle doğu ve batı arasındaki ayrımı vurgulamak için sıklıkla kullanılır, ancak yanlış yorumlanır. Kuşkusuz doğu ve batı toplumları arasında önemli sosyal, kültürel ve siyasi farklılıklar mevcuttur. Ancak Kipling bu ayrımın "Dünyanın iki ucundan iki güçlü adam karşı karşıya geldiğinde!" ortadan kalkacağını da belirtmiştir. İnsanlık tarihi boyunca, yeryüzünün iki parçasının siyasi ve hukuki değerlerini birleştirmeyi amaçlayan birçok güçlü kişi yetişmiştir. Bunlardan biri, 13. yüzyılda Türkiye'de yaşamış*

bir şair ve düşünür olan Mevlana Celaleddin Rumi'dir. Rûmî, toplumsal hayatın ah-laki değerlerinin yanı sıra hukuki ve siyasi ilkelerini de savunmuştur. Bireylerin barış içerisinde bir arada yaşayabilmeleri için hukukun, adaletin ve hâkimlerin önemini sık sık vurgulamıştır (17 Aralık 2022).

Gerçekten de medeniyetimizin Mevlana, Nesimi, Sadi Şirazi ve Hafız Şirazi gibi şair bilgilerinden aldığı ilhamla Doğu ve Batı Divanı isimli ünlü eserini kaleme alan Almanların en büyük şair-düşünürlerinden Goethe'nin dile getirdiği gibi *"Kendini ve ötekini bilen Doğu ve Batı'nın ayırmayacağını da farkındadır."*¹¹ Rudyard Kipling'in aksine Goethe, Doğu-Batı Divanı'nda şöyle der: *"Doğu Allah'ındır! Batı Allah'ındır! Kuzeyin ve Güneyin toprakları onun ellerinde huzur içinde yatmaktadır."* Goethe için Doğu ve Batı iki farklı coğrafi bölge değil, manevi ve kültürel dünyanın iki kutbuydu; birini anlamak diğerini anlamaktan geçmektedir. Bu sadece diğerinin kültürüyle ilgili bir merak değil, daha çok gelecekteki yolumuzun bağlı olduğu bir ihtiyaçtır. Mevlana'ya göre dinî inancın gerçek merkezinden uzaklaştıkça farklılıklar ve ihtilaflar görünür. Güney, kuzey, doğu ve batının farklı yönleri, yalnızca güneşten uzak-tayken ortaya çıkar. Bu yönleri ve kavramları yok etmek için Güneş'e doğru gitmeliyiz. *"Doğuya ve batıya gitmiyoruz, aksine sürekli olarak güneşe doğru ilerliyoruz."* O, Divan-ı Kebir'de. *"Şarkısı neşe saçan bu kuşun kanadı Doğu'nun ve Batı'nın dışındadır."* der¹².

Doğu ve Batı düşüncesini ve bunların mimarlarını iyi tanıyan biri olarak Arslan, hoşgörü, eşitlik, adalet, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını bugün geldiğimiz noktada Doğu'nun ve Batı'nın ortak mirası olarak görmekte ve bu düşüncelerin köklerini farklı medeniyet ve kültürlerde bulmanın mümkün olduğunu değerlendirmektedir. Ancak o kadim medeniyetimizin Mevlana başta olmak üzere kurucu düşünürlerinden hareketle tüm bu değerlerin öznesi olan insana ve onun oluşturduğu toplumsal/siyasal yapılara ilişkin evrensel görüşlerin kaynağını ruh köklerimizde rahatlıkla bulabileceğimize inanmaktadır (4 Eylül 2023). O, bu inancını teyit eden medeniyet düşünürlerimizin görüşlerinden hareketle medeniyet tasavvurunu büyük bir özgüven ve akademik bir üslupla hem ulusal hem uluslararası alanda dile getirmektedir

III. GÜNÜMÜZ İÇİN BİR İLHAM KAYNAĞI OLARAK MEVLANA

1. Bir Medeniyet Düşünürü

TDV İslam Ansiklopedisi'nin Mevlana Celaleddin-i Rumi maddesinde, Mevlana "Mevleviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şair" ifade-

11 Ergül, E. (2023). *Medeniyet Estetiği Dersleri*, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, s. 26.

12 Jalali, A. (2002). "Prélude au dialogue dans la pensée religieuse de Rûmî", *Diogenes*, C. 200., S. 4., s. 162.

leriyle tanıtılmaktadır¹³. Oysa Türkiye'nin en önemli yüksek mahkemesinin akademisyen bir başkanının yurt içi ve yurt dışı konuşmalarında Doğu'dan ve Batı'dan kadim ve modern şahsiyetler arasında kendisine en fazla referans verilen bir şahsiyettir. Bir günümüz hukukçusu ve anayasa mahkemesi başkanı olarak Arslan'ın Mevlana'ya ve onun düşünce dünyasına yönelik ilgisi herhâlde söz konusu ansiklopedik tanımdaki terimlerle açıklanamaz. Bu durumda acaba Arslan, Mevlana'ya nasıl bakmaktadır? Onun zihin dünyasındaki Mevlana nasıl bir şahsiyettir? Onun medeniyetimizdeki yeri neresidir? Onun şahsiyeti ve mesajı günümüz için ne anlam taşımaktadır? Bu ve benzeri soruların cevabı aslında onun burada gözden geçireceğimiz konuşmalarının satır aralarında bulunmaktadır.

Bu konuşmalardaki Mevlana, halefleri ve selefleri olan, bir belli bir kültür ve medeniyetin düşünce geleneğinden gelen, şahsiyeti, düşünceleri ve savunduğu değerlerin evrenselliği ile çağlarüstü ve tek bir beden gibi gördüğü insanlığın tamamını kucaklayan, birlikte yaşamının ve çoğulculuğun felsefesini ortaya koyan ve çağın sosyal, siyasi ve hukuki sorunları için devlet adamlarına, siyasilere, hukukçulara, aydınlara ilham kaynağı olması gereken bir arif düşünürdür. Gerçekten de Mevlana bir arif olarak kendini insanların deva bulmaz ruhsal hastalıklarını ücretsiz tedavi eden bir ruh ve gönül doktoru olarak tanıtır¹⁴. O, "*ilacımız dertlere birebir devadır*" der. Yine o, kendisini anlatırken "*Biçare değiliz, çünkü çareyiz biz.*", "*Biz âlemin çaresiyiz.*" der. Dolayısıyla âleme, dünyaya, herkese çare ve dertlere ilaç olabilmek hiç kuşkusuz, günümüzde evrensel nitelikteki sosyal, siyasi ve hukuki sorunlara çözüm reçetesi sunabilmeyi gerektirir¹⁵.

O, Mevlana için, "irfan abidesi", "irfan eri", "bu toprakların ruh köklerini oluşturan düşünürlerimizden" nitelendirmelerini kullanır. Mevlana, özellikle Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli ile birlikte Anadolu irfanının öncü şahsiyetlerindedir. Gerçekten de kadim medeniyetimizin ayırıcı vasıflarından birisi irfana dayanması ve arif düşünürler geleneğine sahip olmasıdır. İrfan, bilgi yanında onu tamamlayan bilgelik ve düşünceyi de içerir. Bu tam da günümüz dünyasının ve insanlığın ihtiyaç duyduğu şeydir. Bu nedenle "*Dünle beraber gitti cancağzım, ne kadar söz varsa düne ait. Şimdi yeni şeyler söylemek lazım!*"¹⁶ diye buyuran Mevlana'nın torunlarına düşen irfan medeniyetimizin kodlarına dönerek, onun ulu çınarından yeni bir filiz gibi yeşerecek yepyeni bir irfan medeniyetini hazırlamaktır. Kuşkusuz bu yepyeni medeniyet arif düşünür in-

13 Öngören, R. (2004). "Mevlana Celaleddin-i Rumi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mevlana-celaleddin-i-Rûmî> (Erişim Tarihi: 12/8/2023).

14 Bardakçı, M. N. (2008). "Mevlana'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 50 (Mevlana Özel Sayısı), s. 8.

15 Ergül, E. (2019). s. 5.

16 Gölpinarlı, A. (1999). *Mevlana Celâleddin*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, s. 297.

san tipi üzerinde yükselecektir. Mevlana'nın arif tanımı evrenseldir ve bugün Batı'da bilge denen kavramı da aşar. Ona göre; *Arif evreni akıl yürütmenin ve delilin yanı sıra gönül gözü ve tefekkürle bilip tanıyan kimsedir*¹⁷.

Cemil Meriç gibi "geçmiş geleceğin malzemesi" gören Arslan, Anadolu'nun evlatlarına, yine Meriç'in ifadesiyle "*dünyanın en büyük medeniyetini kurmuş bir ülkenin çocuklarına*" bu gerçeği, Mevlana'nın çok bilinen bir sözü üzerinden şöyle hatırlatır: *Bize düşen ise bizden önce bu toprakların irfan abidelerinin yaptığı gibi 'Ne olursan ol yine gel.'* diyen bir medeniyeti ihya ve inşa etmektir. *Gerisi teferruattır (18 Ekim 2021).*

Onun genç hukukçular için bir vizyon ve ideal olarak koyduğu medeniyet tasavvuru ise insan haklarına saygıyı merkeze alan ve ancak bağımsız ve tarafsız yargı tarafından gerçekleştirilebilecek hak ve adalet eksenli medeniyettir: *A"daletin tesis edilerek toplumu oluşturan bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma kaygısı, hemen her zaman siyasal hayatın merkezinde yer almıştır. Bunu gerçekleştirebilenler parlak bir medeniyetin mimarları ve taşıyıcıları olmuş, başaramayanlar ise tarihe kötü bir ad bırakmışlardır. Bu nedenle tarihsel sınavımız hak ve adalet eksenli bir medeniyetin inşası ve idamesidir. Bu sınavı verenlerin başında yargı kurumlarının ve mensuplarının geldiği ise izahtan varestedir. Zira hak ve özgürlüklerin en büyük güvencesi hemen her medeniyette bağımsız ve tarafsız bir yargı olmuştur."* (12 Haziran 2023).

Arslan'a göre insanlığın ortak değerler haritasına vücut veren adalet, hukukun üstünlüğü, temel hak ve hürriyetler gibi değerler manzumesine dayanan birey-devlet ilişkisi zaman ve mekâna bağlı olarak farklı şekillerde tezahür etmiştir. Çünkü doğal olarak "*Kavramlar ve kurumlar tarihsel süreçte ve farklı coğrafyalarda farklı biçimler kazanır. Modern ulus devlet çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Ancak bugün geldiğimiz noktada savunduğumuz adalet, özgürlük, insan hakları, hukuk devleti, çoğulculuk, hoşgörü gibi değerler ortak değerlerimizdir. Bu değerleri korumak, düşünsel ve pratik katkılarla gelecek kuşaklara taşımak da hepimizin ortak sorumluluğudur (3 Mart 2016; 7 Mart 2017).*" Dolayısıyla söz konusu insanlık değerleri özü itibarıyla tüm medeniyetlerin ortak paydasını oluşturur. Bu değerler, aynı zamanda kadim medeniyetimizin ve kültürümüzün yaşayan kurucu toplumsal değerleridir: *Özü evrensel olan bu değerlerin tamamının kültürümüzde de karşılığı bulunmaktadır. Sözgelimi bu toprakların ruh köklerinde ifadesini bulan 'insanı yaşat ki devlet yaşasın.' anlayışı, insan odaklı devlet felsefesini ifade eder... Adalet temelinde insanı ve devleti yaşatma, günümüz demokratik toplumlarının ortak amacı hâline gelmiştir. Anayasa mahkemeleri de bu amacı gerçekleştirmek üzere varlık kazanan kurumlardan biridir (25 Nisan 2016). Demokratik hukuk devletini yaşatan; adalet, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, çoğulculuk gibi değerler*

17 Mevlana, C. R. (2015). *Fihî Mâ Fih, Mevlana'nın Konuşma ve Sohbetleri* (Çev. Aydın, C.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, s. 79.

manzumesidir. Bu değerler manzumesinin oluşturduğu siyasi yapının biçimi ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilir. Ancak bu değerlerin özü evrenseldir. Başka bir ifadeyle söz konusu değerlerin gelişmesine ve kökleşmesine tüm medeniyetler katkı yapmıştır. Bu nedenle, sözgelimi adalet anlayışı hiçbir kültürün ya da coğrafyanın tekelinde değildir. Bunlar Doğu'da ve Batı'da tarihsel süreç içinde oluşan düşünce ve tecrübenin şu ya da bu ölçüde katkı yaptığı ortak değerlerdir. Bu değerlerin köklerini Sophocles'in Antigone'unda da bulabilirsiniz, Mevlana'nın Mesnevi'sinde de. Spinoza'nın Eti-ka'sında da bulabilirsiniz, Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Ala'i'sinde de (3 Mart 2016).

O, demokratik hukuk devletinin temelindeki değerlerin Batı'dan ödünç alınan değerler olarak değil de medeniyetimizin ve kültürümüzün öz değerleri olarak anlaşılması gerektiği üzerinde önemle durur: "Hak, hukuk, adalet ve özgürlük gibi değerler bizim birilerinden ödünç aldığımız kavramlar değildir. Bunlar tarihsel ve kültürel olarak tevarüs ettiğimiz kendi kadim ve öz değerlerimizdir. Bu değerlerin karşılığını ruh köklerimizde kolayca bulabiliriz. Bilindiği üzere insanı, dolaşısıyla devleti yaşatmanın yolu adaletten geçmektedir. Adalet toplumun da toplumun siyasal olarak örgütlenmiş hali olan devletin de temelidir. Yokluğunda tüm toplumsal ve siyasal değerlerin değersizleştiği bir değerdir (20 Aralık 2016)."

Nitekim Doğu'nun ve Batı'nın ilmüne ve hikmetine vâkıf, toplumun değerleriyle barışık olan gerçek anlamda aydınlar bu değerleri kendi medeniyet ve ruh köklerimizden hareketle benimsemişler ve savunmuşlardır. O, bu konuda modern çağdan iki önemli hukukçu bilge medeniyet aydınımızı¹⁸ örnek gösterir: "Anadolu irfan geleneğinin Balkanlardaki temsilcilerinden biri olan merhum Aliya çoğulculuğun dayanaklarını kitaplarında çok iyi anlatır. Bir konuşmasında 'Benim hoşgörüm, Avrupa değil Müslüman kökenlidir' der (18 Ekim 2021). Aliya İzzetbegoviç 'her zaman hem camiden ezan hem de kiliseden çan sesinin duyulacağı, medeni hayat konsepti'ni sahipleniyor ve savunuyordu. BM Genel Kurulu'nun 49. Birleşiminde yaptığı konuşmada şöyle diyordu: 'Bizim Bosna dediğimiz şey Balkanlarda sadece bir toprak parçası değildir. Çoğumuz için Bosna sadece vatan değil, o bir fikirdir. Bu, farklı din, farklı millet ve kültür geleneklerine sahip insanların bir arada ve beraber yaşayabileceğinin inancıdır.' Öte yandan Aliya, şahsında geliştirdiği bu davranış biçiminin ruh köklerinin İslam olduğunu söyler. 1994 yılında Almanya'da yayınlanan bir dergiye verdiği mülakatta "Siz Avrupa hoşgörüsüne bağlı bir Müslüman olarak tanınıyorsunuz." şeklinde başlayan bir soruyu şöyle düzeltir: 'Benim hoş-

18 Sayın Başkan 2018 yılı içinde İzzetbegoviç'in mezun olduğu Saraybosna Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde düzenlenen "Aliya İzzetbegoviç ve Onun Hukuk ile Devlet Anlayışı" Konulu Konferansta "Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Üç Kavram: Adalet, Hukuk ve Hürriyet" konusunu ele ele almış, 2019 yılında ise Başgil'in hayatının önemli bir kısmını geçirdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Ali Fuat Başgil'in Anısına Sempozyum ve Armağan Takdim Töreni'nin Açılışında önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmalar, bu iki yakın dönem düşünürünün günümüz için önemini ortaya koyması yanında benzer düşünürlerin nasıl okunup anlaşılacağına yöntemini göstermesi açısından da önemlidir.

görüm, Avrupa değil İslam kökenlidir. Eğer hoşgörülüysen, öncelikle ve en çok Müslüman olduğum için, ancak ondan sonra Avrupalı olduğum içindir.¹⁹ Aynı mülakatta bu hoşgörünün tarihsel yansımalarını da anlatmaktan geri durmaz (19 Ekim 2018). Hiç kuşkusuz Ali Fuad Başgil ve İzzetbegoviç farklı dönemlerin ve coğrafyaların insanlarıdır. Ancak bu durum, ortak yanlarını tespiti engel değildir. Her şeyden evvel her ikisi de kelamı ve kalemi çok kuvvetli, Doğunun ve Batının ilmî ve hikmetine vakıf, toplumun değerleriyle barışık olan gerçek anlamda aydınlardı. Vefatlarından sonra geriye konferans konuşmaları, mülakatlar, makaleler ve monografilerden oluşan onlarca ciltlik ve binlerce sayfalık bir külliyat bıraktılar. Diğer yandan her ikisi de teori ve pratiği, düşünce ve eylemi kişiliklerinde mecz etmiş çok boyutlu, çok yönlü insanlardı. Bilindiği üzere Aliya meslek olarak hukukçu olmanın yanında aynı zamanda bir mütefekkir, komutan, lider, siyasetçi ve devlet adamıydı (17 Nisan 2019).

Demokrasi ve özgürlüklerin her şeyden önce ve her şeyin ötesinde bir eğitim/terbiye meselesi olduğunu savunan Başgil, Tanzimattan bu yana hürriyet rejiminin bir türlü yerleşmemesinin sebebini "hürriyet zevk ve terbiyemizin eksikliğinde" olduğunu ve söz konusu terbiyenin fitri ya da ırki değil, kesbî ve içtimai olduğunu, bu nedenle de aile ve okul başta olmak üzere toplumsal kurumlarda alınan eğitimle kazanılabileceğini söyler. Başgil'in ifadesiyle "Hak ve hürriyet, bu nimetler üzerine titizlikle titreyen vakarlı insanların nasibidir. (17 Nisan 2019)"

Hiç kuşkusuz kadim medeniyetimiz içinde ona en parlak çağlarını yaşatan Anadolu irfan geleneği ve onun ruh kökleri ayrı bir önem taşır. Bir Anadolu aydını olarak Zühtü Arslan bu hususa konuşmalarında özel bir vurgu yapmaktadır: Yaşadığımız dünyanın ağır sorunlarının ancak insan odaklı bir zihniyetle çözülmesi mümkündür. Bu zihniyetin kökleri bugünkü konferansa ev sahipliği yapan Türkistan'da bulunabilir. Ünlü düşünür Farabi, Erdemli Ülke adlı eserinde toplumun amacı olan mutluluğun ancak yardımlaşmayla elde edilebileceğini bize yaklaşık 1.100 yıl önce söylemiştir. Aynı şekilde Türk dünyasının fikir ve inanç mimarlarından olan Hoca Ahmet Yesevi de bundan asırlar önce muhteşem hikmetleriyle insan odaklı bir anlayışı bize anlatmıştır. Yesevi'nin açtığı yoldan yürüyerek Anadolu'yu aydınlatan Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş Veli gibi irfan erleri de aynı anlayışın güzel örneklerini vermişlerdir. Bu büyük bilgeler, insanı ve onurunu esas alan değerler ve ilkeler bütününe yüceltmiş ve topluma öğretmişlerdir. Onların söylemleri ve öğretileri günümüzde "biz" den farklı olanla, "öteki" olarak ifade edilenle sağlıklı bir ilişki kurmanın ve birlikte yaşamının yolunu da göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse muasır medeniyetin içinde bulunduğu krizden çıkması bakımından Türkistan'da başlayıp Anadolu üzerinden Batı'ya ulaşan insan odaklı anlayış hayati derecede önemlidir. Bugün bütün mesele bu değerlerin ve hikmetin günümüz diline

19 İzzetbegoviç, A. (2015). *Konuşmalar*, 19. Baskı (Çev. Altun F. ve Ahmetoğlu, R.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 174.

çevrilmesi, millî şairimiz Mehmet Akif'in ifadesiyle 'asrın idrakine söylenmesi'dir. (26 Kasım 2021)

Arslan, Türk dünyasının insanlık için geçmişte oynadığı müspet rolü günümüz için de oynayabilmesi için bugünkü Kazakistan sınırları içinde doğan İslam siyaset düşüncesinin kurucu ismi medeniyet düşünürü Farabi'nin işaret ettiği erdemli dünya toplumunun Mevlana gibi ruh köklerimizden hareketle gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır: *Türk dünyasının birlikteliğinin yönü, Farabi'nin işaret ettiği ulusal ve uluslararası erdemli toplumu ruh köklerimizden ilham alarak ve çağın gerekleriyle de mezcederek inşa ve idame ettirmek olmalıdır. Türk dünyası olarak temel hak ve özgürlüklerin korunduğu, hukukun üstünlüğünün sağlandığı, bireylerin huzur ve refah içinde birlikte yaşadığı adil bir ülke ve dünya hedefine yönelik olarak çalışmalıyız (26 Kasım 2021).*"

Mevlana şair, âlim ya da mutasavvıf tanımına sığmayacak çok yönlü evrensel bir şahsiyettir. Arslan'ın bir akademisyen ve yüksek mahkeme başkanı hukukçu olarak onun düşünür kimliğine ve düşünce dünyasının sosyal, siyasi ve hukuki boyutlarına dikkati çekmesi son derece önemlidir. *Rûmî, toplumsal hayatın ahlaki değerlerinin yanı sıra hukuki ve siyasi ilkelerini de savunmuştur. Bireylerin barış içerisinde bir arada yaşayabilmeleri için hukukun, adaletin ve hâkimlerin önemini sık sık vurgulamıştır (17 Aralık 2022). "Öte yandan ona göre Mevlana, dile getirdiği ahlaki, hukuki ve siyasi değerlerle Doğu ve Batı arasında bir medeniyet köprüsünün kuruculuğunu yapabilecek evrensel şahsiyetlerden biridir. "İnsanlık tarihi boyunca, yeryüzünün iki parçasının (Doğu ve Batı'nın) siyasi ve hukuki değerlerini birleştirmeyi amaçlayan birçok güçlü kişi yetişmiştir. Bunlardan biri, 13. yüzyılda Türkiye'de yaşamış bir şair ve düşünür olan Mevlana Celaleddin Rumi'dir (17 Aralık 2022).*"

Gerçekten de insanlık bugün Doğu ve Batı ayrımının üzerine çıkmak ve ortak insanlık değerleri etrafında iş birliğini gerçekleştirmek istiyorsa, Mevlana'nın insanlar ve kültür arasındaki köprü rolünden faydalanmalıdır. O bir şiirinde kendini şöyle takdim etmektedir:

"Bu dünyaya, ayırmaya, bölmeye, parçalamaya gelmedik biz.

Biz, kırıkları onarmaya, ayrılanları birleştirmeye, kısacası insanlar arasında köprü olmaya geldik²⁰."

Arslan'a göre *"Rumi, dünyanın doğusundan ve batısından pek çok kişi gibi, yargı yoluyla korunması gereken ortak değer ve ilkelerimizin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, günümüzde anayasa mahkemelerinin hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve insan hakları ilkeleri gibi anayasal demokrasinin yapı taşlarını korumak için var olduğu açıktır (17 Aralık 2022).*"

20 Fûrûzanfer, B. (2005). *Mevlana Celaleddin*, Uzluğ, F. N. (Çev.), Konya: Konya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 8.

O, AYM'nin Mevlana'nın izinden gittiğini vurgulayarak Mevlana'nın günümüz için ilham kaynağı medeniyet düşünürü vasfının altını çizmektedir: *Rumi'nin izinden giden Türkiye Anayasa Mahkemesi, başta bireylerin temel hak ve özgürlükleri olmak üzere, bu anayasal ilke ve değerlerin koruyucusudur (17 Aralık 2022).*

O, bu abidevi arif medeniyet düşünürüne olan içten sevgi ve saygısını, Vuslat Haftası'na denk gelen konuşmasında onu özel olarak anarak da göstermektedir: *"Sözlerime son vermeden, ruh köklerimizden Mevlana Celaleddan-i Rumi'yi vuslatının 745. yılında rahmetle anıyorum. (14 Aralık 2018).*

2. Bir Adalet Düşünürü

Sayın Başkan'ın konuşmalarında en çok dile getirdiği kavramlardan biri Mevlana'nın "Mesnevi"sinin de merkez kavramlarından olan "adalet" kavramıdır. Ona göre, adalet *"tarih boyunca hemen her toplumda adalet toplumun örgütlü hâli olan devletin bir yandan varlık sebebi diğer yandan da varlığını devam ettirmesinin temel şartı olarak görülmüştür (25 Nisan 2022)." O, kadim adalet değerini toplumsal yaşamda güvenlik, özgürlük ve eşitliğin gerçekleşme aracı olarak görmektedir. Ona göre Güvenlik ve özgürlük onurlu bir bireysel ve toplumsal yaşam için aynı ölçüde vazgeçilmezdir. Tıpkı teneffüs ettiğimiz hava gibi, varlığında değerini bilmeyiz, ama yokluğunda nefes alamayız. Güvenlik ve özgürlük gibi iki hayati değer arasındaki ilişkiyi düzenlerken başvurduğumuz temel değer hiç kuşkusuz adalettir. Adalet, hukuk düzeninin çimentosu, mülkün yani devletin temelidir. Bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin daha kırılğan hale geldiği olağanüstü dönemlerde adaletin tesisi çok daha önemlidir (5 Ekim 2016)." O,*

Mevlana'nın Mesnevi'de sekiz asır önce verdiği adalet tanımını bugün de geçerliliğini vurgulamakta, bu tanıma farklı konulara ilişkin güncel tartışmalar bağlamında sıklıkla başvurmaktadır. Bu, onun medeniyet yaklaşımından kaynaklanmaktadır: Sosyal bilimlerde Avrupa merkezci bakışın aksine, ona göre *"hemen her medeniyette adaletsiz ve haksız şekilde hükmetmenin ağır bir vebal olduğuna dair kuvvetli bir inanış vardır" (17 Ekim 2022) ve "adalet anlayışı hiçbir kültürün ya da coğrafyanın tekelinde değildir. Bunlar Doğu'da ve Batı'da tarihsel süreç içinde oluşan düşünce ve tecrübenin şu ya da bu ölçüde katkı yaptığı ortak değerlerdir. Bu değerlerin köklerini Sophocles'in Antigone'unda da bulabilirsiniz, Mevlana'nın Mesnevi'sinde de. Spinoza'nın Etika'sında da bulabilirsiniz, Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Ala'i'sinde de (16 Ekim 2015)." O,*

Arslan'ın ilk başkanlık konuşması modern bir siyaset felsefeci olan Rawls ile Mevlana'nın adalet bakışları arasında bağ kurarak başlamaktadır. Daha sonra farklı konuşmalarında sıklıkla vurgulayacağı Mevlana'nın adalet tanımını ilk olarak burada yer almaktadır: *"20. yüzyılın önde gelen siyaset felsefecilerinden biri olan John Rawls, 'Adalet toplumsal kurumların ilk erdemidir' diyor.*

Rawls'un iyi işleyen bir anayasal düzenin temeli olarak gördüğü adaletin birincil ilkesi, temel hak ve özgürlüklere herkesin eşit şekilde sahip olmasıdır. Bu anlamda adalet, herkesin hakkı olanı alması ve hak ettiğini bulmasıdır. Adaletin bu yönünü en özlü şekilde ifade eden kişi, hiç kuşkusuz, Mevlana'dır. Mevlana düşüncesinde, adalet her şeyi yerli yerine koymaktır. O'na göre, 'ağaçları sulamak' adalettir, 'dikene su vermek' ise zulümdür (27 Nisan 2015)."

Daha sonraki bir konuşmasında da bu hususu şöyle ifade etmektedir: *Mevlana'nın dediği gibi suyu, ağaca verdiğinizde adalet, dikene verdiğinizde zulüm olur. Mevlana düşüncesinde adalet her şeyi yerli yerine koymaktır (20 Aralık 2016). Ona göre "Rumi'nin adalet tanımı bugün de geçerliliğini korumaktadır. Rumi, adaleti kısaca her şeyi yerli yerine koymak olarak tanımlamıştır²¹ (17 Aralık 2022). Öte yandan, "adalet, herkese her durumda eşit davranılmasını gerektirmez. Tersine farklı durumdakilere eşit muamele adaletsizliğe yol açabilir. Mevlana'nın dediği gibi suyu, ağaca verdiğinizde adalet, dikene verdiğinizde zulüm olur. Mevlana düşüncesinde adalet her şeyi yerli yerine koymaktır (20 Aralık 2016)."*

Başta Mevlana olmak üzere medeniyet düşünürlerimizin adalet felsefesini özümsemiş olan Arslan'a göre; *"Adalet, sadece mülkün yani devletin değil, aynı zamanda medeniyetin de temelidir. İnsanlığa örnek teşkil edecek bir medeniyetin inşası ve idâmesi ancak adaletle mümkündür (27 Nisan 2015)."*

O, Mevlana'nın adalet ve zulüm (adaletsizlik) tanımlarının medeniyetimizi şekillendirdiği kanaatindedir: *"Bilindiği üzere her şey zıddıyla bilinir. Çoğu kez bir şeyi ne olduğundan ziyade ne olmadığından hareketle tanımlarız. Medeniyet havzamızda adalet kavramı da onun zıddı olan zulüm üzerinden tanımlanmıştır. Mevlana bu tanımı çok güzel yapmıştır. Ona göre adalet her şeyi yerli yerine, zulüm ise bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Bu nedenle ağaca su vermek adalet, dikene su vermek ise zulümdür (28 Mart 2022). Bu anlamda adalet herkese hakkını ve hak ettiğini vermek, hakkı sahibine teslim etmektir. Zulüm ise en genel anlamda bir hakkı ihlal etmektir. Adalet de ahlak gibi bir eylem meselesidir. Adalet, her düzeyde adil eylemle sağlanabilir. Bu eylemlerin sonucu da eylemde bulunanlar üzerinde bıraktığı tesir de zıttır. Mevlana'nın ifadesiyle adalet gönül huzuru, zulüm ise vicdan azabı getirir (04 Eylül 2023)*

Mevlana'nın bu evrensel tanımları üzerinde gelişen medeniyetimizin günümüze en yakın halkası olan Osmanlı yönetim anlayışı da Mevlana'nın adalet tanımına dayanmaktadır: *"Zulmün zıttı olarak görülen adalet, bu topraklarda yüzlerce yıl devlet ve toplum hayatının temel ilkesi olarak kabul edilmiştir. 16. yüzyılda yaşayan Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî adlı meşhur eserinin sonunda "adalet dairesi"ni çizirken, daireyi adaletle başlatıp adaletle tamamlamıştır. Kınalızâde, "ad-*

21 Rûmî, J. (2010). *The Mathnawî*, Nicholson, R. A. (Trans.), Konya: Konya Metropolitan Municipality Book, s. 277.

ldir mucib-i salâh-ı cihan” (“Dünyanın nizamını ve kurtuluşunu sağlayan adalettir”) demek suretiyle, adaletin evrensel boyutuna ve Osmanlı yönetim anlayışındaki merkezi önemine işaret etmiştir” (27 Nisan 2015). Osmanlı Devleti tüm eksiklerine rağmen hak ve adalet anlayışını başarılı bir şekilde hayata geçirmiş, farklı kimliklere sahip toplumlara geniş bir müsamahayla yüzyıllarca birlikte yaşatmayı başarmıştır (22 Şubat 2021).

Arslan'ın, adalet kavramını bir insanlık ve medeniyet değeri olarak gerek ulusal gerek uluslararası mecralarda Mevlana'nın yanı sıra Sadi Şirazi, Cami, İbn Haldun ve Kınalızade gibi hukukçu medeniyet düşünürlerimizden alınlarla dile getirmesinin fikri arka planında, onun şu kanaatinin olduğu anlaşılmaktadır: *‘Düşünce ve söylem olarak zengin bir müktesebatı olan medeniyetimizin adalet, eşitlik ve hürriyet gibi değerlerinin hayata geçirilmesi sadece Müslüman coğrafyada değil dünyada yaşanan sıkıntılara da derman olacaktır* (23 Aralık 2022).’

3. Bir Arada Yaşama kültürü ve İnsan Odaklı Anlayışın İlham Kaynağı

“Birlikte yaşama”nın teorik ve pratik yönleri Arslan'ın konuşmalarının hâkim temalarında biridir. O *“çeşitlilik şekildedir; anlam bakımından hepsi de birdir.. Kainattaki çeşitliliği gözlemlersen, görürsün ki hepsi de Allah'ın hizmetindedir”*²² diyerek çeşitliliği doğal ve ilahi hikmet olarak gören Mevlana ve Anadolu irfan geleneğinden yola çıkarak toplumsal ve siyasal çoğulculuğun temelinde varlıktaki çeşitlilik olgusunu görmektedir. Ona göre; *Bu (çeşitlilik) gerçeği(ni) tespit etmek için öyle çok fazla uğraşmaya, siyaset teorisinden veya antropolojiden argümanlar ortaya koymaya gerek yoktur. Bu topraklarda bizden önce yaşayıp, aklını ve gönlünü harekete geçirerek hakikat arayışında zirveye ulaşanlara kulak vermek yeterlidir. Anadolu'nun irfan kaynakları bize “birlikte yaşama”nın sırrını çok güzel ve sade bir şekilde anlatmıştır. Yunus Emre yaratılanı yaratandan dolayı hoş görmek gerektiğini söyler. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ise hakikatin ikinci makamı “yetmiş iki milleti ayıplamamak”tır²³. Bu ve benzeri tavsiyelerle Anadolu irfanı ve tefekkürünün bize öğrettiği ilke şudur: İnsanı farklılıkları ile kabul edin ve onu ötekileştirmeyin. Bu ilkenin benimsendiği ve hayata geçirildiği yerde araçsal aklın ürettiği ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi hastalıklara yer yoktur* (18 Ekim 2021). Arslan'a göre bu gelenek geçmişte kalmış, misyonunu tamamlamış değildir. Tarihsel ve kültürel olarak tevarüs ettiğimiz bu gelenekten beslenen insanlar bugün de mevcuttur. Ancak bu geleneğin daha çok aydını ve halk kitlelerini besleyecek şekilde canlandırılması gerekmektedir: *Anadolu irfan geleneğinin Balkanlardaki temsilcilerinden biri olan Aliya İzzetbegoviç'i anmak istiyorum. Merhum Aliya çoğulculuğun dayanaklarını kitaplarında çok iyi anlatır. Bir konuşmasında “Benim hoşgörüm, Avrupa değil Müslüman kökenlidir.” der... Aliya, “Özgürlüğe Kaçışım”*

22 Mevlana, C. M. (2015). s. 78.

23 Hacı Bektaş-ı Veli (2011). *Makâlât*, Yılmaz, A., Akkuş, M. ve Öztürk, A. (Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 78.

adını verdiği hapisane notlarında ise 1980 yılında Nobel Tıp ödülü alan bir genetikçi bilimcinin tespitini aktarır. Bu bilim insanına göre genetik bilimi tüm insanların, hatta tek yumurta ikizlerinin bile farklı varlıklar olduğunu ispatlamıştır. Aliya bunu şöyle yorumlar: "Tanrı çeşitliliği seviyor"²⁴ (18 Ekim 2021)."

Arslan'a göre günümüzde hızla yayılan terör, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi, çoğulculuğu, dolayısıyla birlikte yaşamı ciddi şekilde tehdit etmektedir. Arslan günümüzde çoğulcu demokrasilerin en zor meselesini, farklılıkların bir aradalığının sağlanması ve sürdürülmesi olarak görmektedir (27 Nisan 2015) : "Yaşadığımız dünyanın ağır sorunlarının ancak insan odaklı bir zihniyetle çözülmesi mümkündür (26 Kasım 2021)" ve "toplumsal ve siyasal düzeyde ise farklılıkların biraradalığı, temel hak ve özgürlüklerin korunduğu adil ve çoğulcu bir düzeni zorunlu kılmaktadır" (23 Eylül 2019) .

Ona göre İnsan haklarına dayanan demokratik hukuk devletinin en önemli amacı, farklılıkların birarada yaşatılmasıdır... Kuşkusuz, insan haklarının evrenselliği, bu hakların sadece bizim gibi olanlar için değil farklı olanlar için de geçerli olduğunu kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır (3 Mart 2016). O bu meseleye çeşitli konuşmalarında temas ederken bu alanda geliştirilecek çözümler için medeniyet mirasımızı, irfan geleneğimizi ve kültürel kodlarımızı esin kaynağı olarak göstermektedir. Ona göre özellikle Mevlana medeniyet mirasımız içinde milletimizin ruh köklerinden ve Anadolu'nun irfan kaynaklarından olan bir düşünür olarak barışçıl bir aradalığın günümüz için en önemli esin kaynakları arasındadır. Bu bağlamda onun insan odaklı bir anlayışı ifade eden "Ne olursan ol, yine gel." sözü farklılıkların yönetiminde gerekli olan zihinsel iklimi sağlamaktadır: Barışçıl biraradalığın tarih boyunca güzel örneklerini sergileyen bir medeniyetin mirasçıları olarak, bu konuda ihtiyaç duyduğumuz esin kaynağını kültürel kodlarımızda bulabiliriz. Mevlana'nın 'Ne olursan ol, yine gel' ve Hacı Bektaşî Veli'nin 'Okunacak en büyük kitap insandır' gibi sözlerinde ifadesini bulan insan odaklı anlayış, farklılıkların yönetiminde gerekli olan zihinsel iklimi sağlamaktadır (27 Nisan 2015).

O, Türkiye'nin ve Türk insanının, milyonlarca mülteciye kapısını ve yüreğini açmasını söz konusu kaynaklardan gelen zihinsel iklim ve birlikte yaşama kültürüne bağlamaktadır (3 Mart 2016). Ona göre Mevlana, Yunus Emre, ve Hacı Bektaşî Veli ülkemizdeki ve medeniyetimizdeki söz konusu zihinsel iklim ve birlikte yaşama kültürünün temellerini atanların başında gelmektedir: Bu toprakların ruh köklerini oluşturan Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaşî Veli gibi düşünürler, insanı merkeze alan, hoşgörüyü ve sevgiyi topluma hakim kılmaya çalışan mesajlarıyla birlikte yaşama kültürüne eşsiz katkılarda bulunmuşlardır (3 Mart 2016) Hacı Bektaş-ı Veli, "hakikatin ikinci makamı, yetmiş iki milleti ayıp-

24 İzzetbegoviç, A. (2015). Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar, 21. Baskı, Başoğlu, H. T. (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 259.

E. Ergül: Zühtü Arslan'ın Başkanlık Konuşmalarında Mevlana

lamamaktır." der. Yunus Emre'nin, "yaradılanı severim, yaradandan ötürü" sözü, Mevlana Celaleddin Rumi'nin 'Ne olursan ol yine gel.' çağrısı aynı hakikate işaret ediyor (7 Mart 2017)."

Ruh köklerimiz olan arif düşünürlerin söylemleri sözde kalmamış Osmanlı Türkiye'sinde hayata geçmiştir: "Farklılıkların birlikte yaşamasının ve yaşatılmasının güzel örneklerini, tevarüs ettiğimiz Osmanlı sosyal ve siyasi tecrübesinde de bulabiliriz. Dahası bugün açılışını yaptığımız projenin de konusunu oluşturan bireysel başvuru kurumunun da köklerinin, Almanya ve İspanya gibi birçok Avrupa ülkesinin yanında, Osmanlı Devletinde yıllarca uygulanan bireysel arz-ı hallerde somutlaşan şikayet hakkında bulmak mümkündür (3 Mart 2016)."

Arslan, bu konuda bütün iddialı söylemlerine rağmen bir arada yaşama konusunda başarısız kalan Batı medeniyetini insanlığın gözleri önünde yaşanmış olaylar üzerinden eleştirmektedir: "Kuşkusuz, insan haklarının evrenselliği, bu hakların sadece bizim gibi olanlar için değil farklı olanlar için de geçerli olduğunu kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır. Ancak bunu gerçekleştirmek her zaman kolay değildir. Özellikle savaş ve terör olaylarının sebep olduğu olağanüstü durumlarda "öteki"nin haklarını savunmada Avrupa olarak iyi bir sınav verdiğimiz söylenemez...Maalesef Avrupa'da birçok ülkede bu mülteciler sınırlardan içeri girmemesi gereken "virüs" muamelesi görüyor. Kimi yerde bu kişilerin paralarına el konuluyor, kimi yerde kontrol amaçlı bileklik takılıyor, kimi yerde de sadece belli bir dine mensup olanlar kabul ediliyor. Dahası, sınırları geçmek isteyenlerin vurulması gerektiğini söyleyenler bile çıkıyor. Diğer yandan da, mültecilerin Batı'ya doğru umut yolculuğu trajedilere dönüşüyor. Kıyılara sık sık çocuk cesetleri vuruyor. Aslında kıyıya vuran, "öteki"nin yüzüne yansıyan insanlığın cesetleridir. Kıyıya vuran bu cesetler, "kalbi sökülmüş bir çağ"ın görüntüleridir. Bu bir "vicdan tutulması"dır. Tüm bu olgular ve görüntüler, yabancıya yani bizim gibi olmayan ötekine şaşkınlık bakışın ürünüdür. Farklı olandan korkan, onu sınırlara yaklaştırılmaması gereken tehlike olarak gören bir anlayış, insan odaklı ve çoğulcu bir medeniyetin taşıyıcısı olamaz (3 Mart 2016).

Bilhassa Batı'da hastalıklı bir 'öteki' tasavvurundan kaynaklanan ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi, temel hak ve özgürlükleri ciddi şekilde tehdit etmeye devam ediyor. Bu kavramlar ölümcüldür. Burada 'öteki' olanı yok etmeye, postmodernist düşünür Lyotard'ın anlatımıyla ona kadere yakılmak olan 'çöp muamelesi' yapmaya yönelik bir ruh halinden bahsediyoruz. Bu nedenle ırkçılık ve yabancı düşmanlığı insanlığın geleceği açısından mevcut salgından çok daha tehlikelidir. Sınırlarına dayanan mültecileri ülkeye almamak için gerektiğinde öldüren, hatta onları koronavirüsün sebebi olarak gösterip şeytanlaştıran bir anlayışla erdemli topluma ulaşamaz. Aynı şekilde renginden ya da inancından dolayı bir insana nefes alma hakkı tanımayan bir yaklaşımla da erdemli evrensel toplum inşa edilemez. Bu marazî zihniyetin panzehiri insanı 'eşref-i mahlûkat' olarak gören, adalet temelli çoğulcu anlayıştır (9 Haziran 2020)."

Arslan, birlikte yaşama kültürünün önündeki en büyük engellerden biri olarak Batı'da yükselen ve gitgide derinleşen yabancı düşmanlığını görmekte olarak ve bu olguyu "muasır medeniyeti tehdit eden ve hepimizi yakından ilgilendiren bir mesele" olarak nitelendirmektedir (25 Nisan 2017). Ona göre yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslam karşıtlığını birlikte barış içinde yaşama idealini zehirleyen toplumsal ve siyasi hastalıklardır (25 Nisan 2017; 18 Eylül 2017) ve bunlar "öteki'ne yaşama hakkı tanımayan bu hastalıklı anlayışların her geçen gün zemin kazanması, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlere ve bu değerlerin biçimlendirdiği siyasal sistemlere yönelik en büyük tehdittir. Kısacası, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi çağımızın kara ve karanlık yüzleridir" tespitinde bulunmaktadır (7 Mart 2017). O bu sorunlarla mücadelenin başarısını ise "insan" odaklı bir anlayışın toplumsal ve siyasal alanda hâkim kılınmasında görmektedir. Ona göre bu anlayışın Doğu'da da Batı'da da çok güçlü kökleri bulunmaktadır. Mevlana da Doğu'nun insan odaklı anlayışı konusundaki zengin bir tarihsel ve kültürel birikimin sembolleri arasındadır: "Bu toprakların ruh köklerini oluşturan Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli gibi düşünürler, insanı merkeze alan, hoşgörüyü ve sevgiyi topluma hakim kılmaya çalışan mesajlarıyla birlikte yaşama kültürüne eşsiz katkılarda bulunmuşlardır... Mevlana Celalettin Rûmî'nin 'evrenin yaratılış sebebi insandır' sözü ve 'ne olursan ol yine gel' çağrısı aynı hakikate işaret ediyor. Bu hakikat insanın kendi içinde değer olduğu, bir araç olmadığı ve tam da bu nedenle saygını/hosgörüyü hak ettiği hakikati-dir (7 Mart 2017; 18 Eylül 2017)."

Bilhassa mülteciler konusunda somutlaşan yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobik davranışlar "öteki" olarak kodlanan ve dışlanan insanların temel hak ve özgürlüklerini ihlal etmektedir. Hızla yayılan bu virüs, farklılıkların bir arada yaşaması için gerekli olan iklimi her geçen gün biraz daha zehirlemektedir (04 Eylül 2023).

Arslan; sorunu tespit etmekle kalmamakta, çözümü yani "öteki"ne karşı düşmanlığın panzehrini de ortaya koymaktadır: "Bu zehrin panzehri, Pir-î Türkistan Hoca Ahmet Yesevî'nin yüzlerce yıl önce bu topraklarda tohumlarını attığı, daha sonra Anadolu'da ve Balkanlar'da yeşeren insan odaklı anlayıştır. Bu anlayış, bireysel düzeyde ahlaki eylemde bulunan insan-ı kâmilî (olgun insan), toplumsal/siyasal düzlemde ise çoğulcu ve adil bir yönetimi hedefler (04 Eylül 2023)."

Arslan açısından Mevlana, medeniyetimizin birlikte yaşama kültürü tecrübesini ve insan odaklı anlayışını çağımıza ve insanlığa sunabilmek için izlenmesi gereken irfan erleri arasında yer almaktadır: "Yesevî'nin açtığı yoldan yürüyerek Anadolu'yu aydınlatan Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş Veli gibi irfan erleri de aynı (insan odaklı) anlayışın güzel örneklerini vermişlerdir. Bu büyük bilgeler, insanı ve onurunu esas alan değerler ve ilkeler bütününe yüceltmiş ve topluma öğretmişlerdir. Onların söylemleri ve öğretileri günümüzde 'biz'den farklı olanla, 'öteki' olarak ifade edilenle sağlıklı bir ilişki kurmanın ve birlikte yaşamının yolunu da göstermektedir (26 Kasım 2021)."

4. Bir İnsan Hakları Düşünürü

Arslan insan hakları düşüncesine Avrupa merkezli yaklaşmaz. Onun yaklaşımını evrensel ve medeniyet merkezlidir. O, konuşmalarında hem Batılı hem Doğulu düşünürlerle atıflar yapar, bazen aralarında karşılaştırmalar da yaparken bazen de karşılaştırmaları dinleyici ve okuyucunun keşfine bırakır. Bu yöntem hem tutarlı hem de sosyal bilimlere ilgilendiren konularda izlenmesi gereken bir yaklaşımdır. Çünkü toplumların ve toplumsal süreçlerin çağlarının gelişmeleri yanında kendi tarihleri, gelenekleri, kültür ve medeniyetleri ile iletişim hâlinde olmaları, bir toplum, millet ve medeniyet olmanın gerektirdiği sosyolojik bir zorunluluktur. Bu alandaki kesintiler ve savrulmalar toplumları çağın ve medeniyetin uzağına düşürür²⁵. Bunun için, Cemil Meriç “Umrandan Uygarlığa” adlı eserindeki “Bilmek, kıyas etmektir. Kendimizi tanımayınca, başka ülkelerle nasıl karşılaştırabiliriz?” ve “Mağaradakiler” adlı eserindeki “Seçmek için anlamak lazım, anlamak için karşılaştırmak. Mukayese irfanına dayanır.” tespitlerinden hareketle içinden geçtiğimiz toplumsal ve küresel gelişmelere ve medeniyet tarihine mukayeseli bakabilmeyi başarmamız önem taşımaktadır.

Meriç'e benzer bir tespiti başka kültür ve medeniyetleri tanımanın önemi hakkında ünlü tarihçi Lewis (1916-2018) de Batılı okuyucu için yapar: “Günümüzde başka kültürlerin incelenmesini değerli ve önemli kılan birinci neden, onları kendi yaşam koşullarında tanımaksa, ikinci neden de kendi kültürümüzü daha derin ve daha gerçekçi bir biçimde anlamının yolunun öteki kültürleri incelemekten geçmesidir.”²⁶

Arslan'a göre “Devletin varlık nedeni insanın huzur ve mutluluğunu sağlamaktır. Bunun yolu da hukukun üstünlüğünün sağlanması suretiyle temel hak ve özgürlüklerin korunmasından geçmektedir” (16 Şubat 2022). Temel hak ve özgürlüklerin korunmasında medeniyet havzamız ve ruh köklerimiz katkısını anlamak önemlidir. Çünkü ona göre “Günümüzdeki formülasyonu ve kurumsal koruma mekanizmaları önemli ölçüde Batı medeniyetinin ürünü olsa da insan hakları ve eşitlik fikri evrenseldir. İnsan haysiyeti ve adalet anlayışından beslenen bu fikrin gelişiminde ve uygulamasında tüm medeniyetlerin çok önemli katkıları olmuştur (22 Şubat 2021).”

O evrensel ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinin daha ziyade geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığını yadsımamakta ancak toplumsal bir varlık olan insanın birtakım haklara sahip olduğu hatta devletin varlığını sürdürmesinin bu hakların korunmasına bağlı olduğu düşüncesinin tarihsel olarak çok daha geriye gittiğini, bu anlamda hak ve adalet eksenli düşüncenin izlerini ve uygulamasını medeniyet havzamızda ve ruh kökle-

25 Ergül, E. (2023). s. 44.

26 Lewis, B. (2021). *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 2. Baskı, Elhuseyni, N. (Çev.), İstanbul: Profil Kitap, s. 89.

rimizde bulunduğunu vurgulamaktadır (16 Şubat 2022). Dolayısıyla “İnsan hakları bize yabancı olan, dışarıdan dayatılan veya başkalarından tevarüs ettiğimiz bir fikir değildir. Elbette kavramlar ve kurumlar tarihsel süreçte ve farklı coğrafyalarda farklı biçimler kazanır. Bu anlamda insan haklarının bugünkü formülasyonu ve koruma sistemi Batı’da özellikle iki dünya savaşı arasında ve esnasında yaşanan katliam, soykırım ve yoğun hak ihlallerine tepki olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Bununla birlikte tıpkı hoşgörü, eşitlik, adalet ve hukukun üstünlüğü gibi insan hakları da bugün geldiğimiz noktada Doğu’nun ve Batı’nın ortak mirasıdır. Bu düşüncenin köklerini farklı medeniyet ve kültürlerde bulmak mümkündür. Bu bağlamda insan haklarının öznesi olan insana ve onun oluşturduğu toplumsal/siyasal yapılara ilişkin evrensel görüşlerin kaynağını ruh köklerimizde rahatlıkla bulabiliriz (4 Eylül 2023).”

Arslan, kadim bir değer olan adaletin insan haklarının korunmasını da içerdiğini değerlendirmektedir. Bu bakış açısı hem Mevlana’nın hem diğer medeniyet düşünürlerimizin adalete ilişkin tanım ve ifadelerinin güncel ve derinlikli yorumuna kapı açmaktadır: “Günümüzde adaletin en belirgin yansıması temel hak ve hürriyetlerin korunmasıdır. Bunun en etkili araçları da hiç kuşkusuz mahkemelerdir. Yargının bu anlamda varlık nedeni, uyumsuzlukları çözerken adaletin tesisini sağlayarak temel hak ve hürriyetleri korumaktır. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesinin de varlık nedeni, Anayasayı ve temel hak ve özgürlükleri korumak suretiyle anayasal adaletin ve bireysel adaletin sağlanmasına katkı yapmaktır (20 Aralık 2016).”

Bireysel başvuruları incelemekle görevli yüksek mahkemenin başkanı olarak Arslan, bireysel başvurunun başarısı ile unsurları bu coğrafyanın ruh köklerinde sağlam şekilde yer alan birlikte yaşama kültürünün gerçekleştirilebilmesi arasında sıkı bir bağ olduğu kanısını taşımaktadır: “Bireysel başvurunun geleceği, her şeyin ötesinde insanı merkeze alan, insanın temel haklarına ve haysiyetine saygıyı yücelten bir toplumsal/siyasal kültürün yerleşmesine ve kökleşmesine bağlıdır. Bu kültürel iklim ise ancak ‘öteki’nin ontolojik varlığını kabul etmekle oluşabilir. Aslında ‘öteki’ aynadaki yansımamızdır. Her birimiz bir başkasının gözünde ‘öteki’yiz. Bu açıdan bakıldığında insan hakları aynı zamanda ‘ötekinin hakları’dır. Dolayısıyla farklılıklarımızla birlikte yaşama kültürü yerleştikçe ve bu kültürel iklimin gerektirdiği empati, hoşgörü ve uzlaşma gibi değerler hayata geçtikçe bir hak arama yolu olarak bireysel başvurunun etkililiği ve başarı şansı da artacaktır. Esasen ‘öteki’ne yönelik empati ve saygı, bu coğrafyanın ruh köklerinde sağlam şekilde yer almaktadır (23 Eylül 2022).”

a. Mevlana Düşüncesinde İnsan Haklarının Temelleri

i. İnsan Onuru

Bilindiği üzere insan hakları, temelini insana değer kazandıran özellik olarak insan haysiyetinin (onurunun) oluşturduğu kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlanır. Bu haklar evrenselidir ve herkes için

ayrım yapmaksızın geçerlidir²⁷. Arslan da Mevlana'nın insanın değerini vurgulayan, onu yücelten ifadelerini, insan haklarının üzerine inşa edildiği insan haysiyetine vurgu olarak değerlendirmektedir: *"Gerçekten de insan haysiyeti üzerine inşa edilen insan hakları, insanın ontolojik statüsünü belirleyen en önemli değerlerin başında gelmektedir. İnsan haklarının öznesi 'eşrefi mahlûkat' yani yaratılanların en şerefliisi olarak görülen insandır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yüzyıllar önce insanın evrendeki yerini şöyle ifade etmiştir: "Cihanın aslı, temeli sensin cihan senin yüzünden yaratılmıştır (1 Haziran 2017)."*

Arslan Mevlana'yı insanı ve onurunu esas alan değerler ve ilkeler bütünü-nü yücelten ve topluma öğreten irfan erleri arasında saymaktadır: *"Yesevi'nin açtığı yoldan yürüyerek Anadolu'yu aydınlatan Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş Veli gibi irfan erleri de aynı anlayışın güzel örneklerini vermişlerdir. Bu büyük bilgeler, insanı ve onurunu esas alan değerler ve ilkeler bütünü-nü yüceltmış ve topluma öğretmişlerdir (26 Kasım 2021)."*

Varlık aleminin yaratılış sebebi olan insan, ilahi bir öze sahip olması yönüyle gaye varlıktır. İnsanın "eşrefi mahlûkat" oluşunun nedeni bir taraftan fizik diğer taraftan metafizik âlemin unsurlarını kendisinde barındırmasıdır²⁸. Kişinin aslı ya da ilahi özünün bilincine varması ve bu özün toplumsal hayat-taki tüm çeşitlilik ve farkların ötesinde tüm insanlarda ortak payda olduğunu fark etmesi, onda ontolojik bir insan hakları bilinci geliştirecektir.

ii. Özgürlük

İnsan haklarının üzerine dayandığı önemli bir değer olan hürriyet ya da özgürlük de Arslan'ın Mevlana'nın, bu konuda Kant ve Eric Fromm gibi Batılı düşünürleri önelediğini vurguladığı bir değerdir. *"Üniversitenin Üç Hâli: Akıl, Özgürlük ve Çeşitlilik"* konulu konuşmasında öğrencilere özgürlüğün anlam ve değerini vurgularken ölüm pahasına özgürlük diyen Mevlana'dan örnek verir: *"Gerçekten de özgürlük başta beyin konforunuz olmak üzere rahatınızı bozabilir. Ancak tüm zorluklara rağmen özgürlükten korkmayın ve ondan kaçmayın. Zira varoluşun anlamı özgürlükle kavranabilir. Özgürlük hayatımızı anlamlı ve değerli kılan şeydir. Özgürlükten kaçışın bir nedeni de ekonomik olarak daha konforlu bir yaşam arayışı veya kazanımların korunması olabilir. Bu noktada Kant'tan ve Fromm'dan asırlar önce yaşayan, bu toprakların ruh köklerinden biri olan Mevlana'ya kulak verebiliriz. Şöyle diyor Mevlana:*

Yoksulluk beni ölümle tehdit etse bile,

Hürriyeti kulluğa satmam ben ²⁹ (18 Ekim 2021)."

27 Ergül, E. (2019). s. 57.

28 Bardakçı, M. N. (2008). s. 1.

29 Mevlana, C. R. (2013). *Rubâiler*, Sarioğlu, H. İ., (Haz.), Ankara: DİB Yayınları, s. 186.

iii. Eşitlik

“Eşitlik ilkesi aynı zamanda ulusal düzeydeki temel anayasal ilkelerden biridir. Her ne kadar farklı şekillerde düzenlenmiş olsa da bu ilke neredeyse bütün anayasalarda yer almaktadır (4 Ekim 2022).” tespitinde bulunan Arslan'a göre; *aslında eşitlik ilkesi, bugünkü evrensel insan hakları düşüncesinin temelinde yatmaktadır. Eşitlik, diğer hakların neredeyse tamamının kapsamını ve kullanımını etkileyen temel bir insan hakkıdır. İşte bu nedenle, Ronald Dworkin “eşit ilgi ve saygı görme hakkı”-nı diğer tüm hak ve özgürlüklerin kaynağı olarak nitelendirmiştir (4 Ekim 2022).”* O, Endonezya Bali'deki uluslararası bir konferansta yaptığı *“Eşitlik İlkesinin İki Yönü Üzerine Kısa Bir Açıklama”* konulu konuşmasında, Mevlana'nın bir sözü ile insan haklarının dayanağı olarak eşitlik değeri arasında bağlantı kurmuş ve Mevlana'nın söz konusu ebedi ifadesinin, eşitlik ilkesinin ulusal ve uluslararası siyasi düzenlerde korunması ve geliştirilmesi için başlangıç noktası olduğunu dile getirmiştir: *İnsan onurunun yanı sıra eşitlik ilkesi, evrensel insan hakları düşüncesinin arkasındaki temel kavramdır. Bu hak başlı başına bir hak olup aynı zamanda diğer insan hak ve özgürlüklerinin kullanılması bakımından temel bir ilkeyi teşkil etmektedir. Anayasa mahkemelerinin başlıca görevi, eşitlik ilkesini, çeşitli temellerde yapılan ayrımcılık nedeniyle ortaya çıkan davalar kapsamında yorumlamak ve uygulamak suretiyle korumaktır. Eşitlik ilkesini korumanın ön şartının, bizden farklı olan “öteki”nin ontolojik varlığını kabul etmek ve ona saygı duymak olduğunu unutmamalıyız. Bu bağlamda, herkesin eşit onura sahip olduğu felsefesini inşa eden Mevlana Celâleddin Rumî'den ders almalıyız. Mevlana sekiz asır önce “Ne kul vardır ne köle, bütün insanlar kardeştir!” demiştir. Bu ebedi ifadenin, eşitlik ilkesinin ulusal ve uluslararası siyasi düzenlerde korunması ve geliştirilmesi için başlangıç noktası olduğu kanaatindeyim (04 Ekim 2022).*

b. Düşünce ve İfade Özgürlükleri

Arslan'a göre, *“insan, düşünen ve düşündüğünü açıklayan bir varlıktır. Bu anlamda ifadeyi engelleme, insanın temel özelliğini inkâr etme anlamına gelir”* (24 Eylül 2020). Onun Mevlana'nın öğretilerine düşünce ve ifade özgürlükleri açısından getirdiği yorumlar da oldukça ilgi çekicidir. O bu konuda Descartes ve Mevlana'yı karşılaştırır ve Mevlana'nın Descartes'ten çok daha önce, düşünceyi insanoğlunun özü olarak değerlendirdiği tespitini yapar: *“İfade özgürlüğüne, düşüncelerimizin iletilebilmesinin yegâne aracı olduğundan da değer veriyoruz. Düşünme eylemi, insan varoluşunun kalbinde yer alır. Descartes'in ‘Düşünüyorum, öyleyse varım’ şeklinde çevrilen Cogito’ su bu varoluşsal kesinliği ifade eder. Descartes'ten çok daha önce, Mevlana Celaleddin Rûmî, düşünceyi insanoğlunun özü olarak değerlendirmiştir. Rûmî, ‘insanın düşünmeden ibaret olduğunu, geri kalanının ise yalnızca et ve kemik’ olduğunu kaydeder. Düşünen ve konuşan varlıklar olarak kendimizi gerçekleştirmek için ifade özgürlüğüne gereksinimimiz vardır. Bu nedenle, söz konusu özgürlüğün reddi, insanoğlunun doğasının ihlali olacaktır (16 Ekim 2015).”*

O, başkanlık döneminin ikinci, uluslararası alanda ise ilk konuşmasını teşkil eden Avrupa Konseyi tarafından 13-14 Ekim 2015 tarihlerinde Strazburg'da düzenlenen "İfade Özgürlüğü: Demokrasi için Halen bir Önkoşul mu?" konulu konferansın açış oturumundaki konuşmasını Mevlana'dan ifade özgürlüğünün evrensel ve çağlar üstü önemini ortaya koyan bir alıntıyla sonlandırmıştır: "İfade özgürlüğü; yalnızca çoğulcu siyaset ve sivil toplum için gerekli değildir, kendimizi ahlaki sorumluluk taşıyan bireyler olarak gerçekleştirebilmemizin de bir ön koşuludur. Konuşmamı Rûmî'nin özgür ifadeye ilişkin bilgelik dolu sözlerine atıfta bulunarak sonlandırmak isterim: "Köle değilsin, bu yüzden Sultan gibi konuş; fikirlerini dilediğinçe ifade et"³⁰ (16 Ekim 2015)."

Sayın Başkan, yargı kararından ziyade kararı verenleri hedef alan eleştirilerin ifade özgürlüğü açısından sorunlu niteliğini ortaya koymak için de Mevlana'dan ilham almaktadır: "...eleştirinin eleştirilenler bakımından etkili ve faydalı olabilmesi büyük ölçüde kullanılan üsluba bağlıdır. Çoğu kez "nasıl" söylediğiniz, "ne" söylediğinizin önüne geçer. Hiç şüphesiz üslup ya da ifade tarzı da ifade özgürlüğünün güvencesi altındadır. Elbette herkes dilediği üslubu tercih etmekte serbesttir. Ancak yargı kararından ziyade kararı verenlere odaklanan ve eleştiri ötesine geçen ifadelerin fayda getirmeyeceği zira eleştiriyi mecrasından uzaklaştıracağı açıktır. Esasen kullandığımız dil, kimliğimizi ve kişiliğimizi yansıtır. Mesnevi'de Mevlana der ki: "İnsan, dilinin altında gizlidir. Bu dil, canın kapısına perdedir. Bir rüzgâr perdeyi savurunca, evin içindeki sır bize âşikar olur (24 Eylül 2020)."

Öte yandan Mevlana'nın adalet tanımı temel hakların çatıştığı durumlarda da anayasal yorum için yol göstericidir: "Anayasal yorumun en zor alanlarından biri temel hakların çatıştığı durumlardır...Anayasa mahkemelerinin görevi bu çatışmada haklar arasında adil bir dengeleme yapmaktır... Bu noktada mahkemeler, adil bir dengeleme yapmak suretiyle hakkı tespit ve teslim etmeye gayret göstermektedirler. Bu çaba anayasal adaletin gereğidir, zira Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin asırlar önce söylediği gibi adalet her şeyin yerli yerine konulmasıdır"³¹ (21 Eylül 2022)"

5. Hukuk Devletinin Savunucusu

Arslan'ın konuşmalarına hâkim kavramlardan birisi de "hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğüdür. Onun "hukuk, her toplum için ekmek, su ve teneffüs ettiğimiz hava kadar hayati bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla hukukun üstünlüğünün sağlanması ve sürdürülmesi, bir ülkenin geleceğinin teminatıdır" (20 Şubat 2019) tespiti hukukun üstünlüğüne verdiği önemin göstergesidir. Hukuk devleti ilkesini anayasal demokrasinin en önemli ilkesi olarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal kimliğin hâkim unsuru nitelendirmektedir: Anayasal demokrasinin en önemli unsurunun hukuk devleti ilkesi olduğu bilinmektedir. Bu ilke, en genel an-

30 Aktaran Ergül, E. (2014). *Rûmî: A Source of Inspiration for Universal Justice and Peace*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 49.

31 Rûmî, J. (2010). Book V, §§ 1085, 1090.

lamda hukukun üstünlüğünü ve gerçek manada uygulanmasını ifade etmektedir (25 Nisan 2016). Bilindiği üzere anayasal kimliğimizin hâkim unsuru hukuk devletidir... Anayasa Mahkemesinin Anayasa'yı yorumlama ve uygulamada en fazla başvurduğu ilkelerin başında hukuk devleti gelmektedir. Mahkememizin vurguladığı üzere "hukuk devleti, Anayasa'nın tüm maddelerinin yorumlanması ve uygulanmasında gözönünde bulundurulması zorunlu olan bir ilkedir" (01 Kasım 2022).

Yönetilenler kadar yönetenlerin de hukuka tabi olduğu hukuk devleti ancak bağımsız ve tarafsız yargı aracılığıyla hayata geçebilir: *Kuşkusuz hukuk devletinin vazgeçilmez özelliklerinden biri, uyuşmazlıkların bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından karara bağlanması ve bu kararların herkesi bağlamasıdır. Ünlü düşünür Kant'a göre hukuk devletini ayırt eden unsur bireylerin insan olmaları nedeniyle haklara sahip olmaları değildir. Bu haklar henüz devletin ortaya çıkmadığı doğa durumunda da vardır ancak güvende değildir. Kant'ın düşüncesinde doğa durumundan devletin olduğu "sivil toplum"a geçişin temel nedeni insanların haklarını güvence altına almaktır. Bu anlamda hukuk devleti, temel haklar konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıkların hâkimlerin bağlayıcı kararlarıyla çözüldüğü ve bu kararların kamu gücü tarafından uygulandığı devlettir. Kant'tan asırlar önce Mevlânâ, hukukun ve hâkimin toplumsal hayat için ne kadar önemli olduğunu çok güzel şekilde anlatmıştır. Mevlânâ hâkimi "Hakk'ın terazisi" olarak nitelendirmiştir. Bu terazi sayesinde, hakkaniyete uygun olarak uyuşmazlıklar giderilir ve kamu düzeni sağlanır. Hukuk kurallarını uygulayarak uyuşmazlıkları çözdüğü için "Kadı [Hâkim] rahmettir, kavgayı giderir; kıyametteki adalet denizinden bir damladır³²." Kuşkusuz hâkimin uyuşmazlıkları barışçıl şekilde gidermesi, kararlarının etkili şekilde uygulanmasına bağlıdır (01 Kasım 2022).*

Arslan, demokratik hukuk devletini Anayasa Mahkemesi kararlarından da hareketle; "halkın yönetimin öznesi olduğu, siyasi iktidarın temel hak ve hürriyetleri korumak amacıyla sınırlandığı, hukuk kurallarının yönetilenler kadar yönetenleri de bağladığı devlet" olarak tanımlamaktadır. Ona göre, demokratik hukuk devletini yaşatan; adalet, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, çoğulculuk gibi değerler manzumesi tarihte birçok evrensel düşünür tarafından dile getirilmiş olup bunlardan birisi de Mevlana'dır: "Sözgelimi adalet anlayışı hiçbir kültürün ya da coğrafyanın tekelinde değildir. Bunlar Doğu'da ve Batı'da tarihsel süreç içinde oluşan düşünce ve tecrübenin şu ya da bu ölçüde katkı yaptığı ortak değerlerdir. Bu değerlerin köklerini Sophocles'in Antigone'unda da bulabilirsiniz, Mevlana'nın Mesnevi'sinde de. Spinoza'nın Etika'sında da bulabilirsiniz, Kmalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Ala'i'sinde de (16 Ekim 2015).

Onun konuşmalarına hâkim hukuk ve adalet vurgusunun gerekçesini şu tespitinde bulmak mümkündür: *Hukuk ve adalet açığı bir ülkenin geleceği bakımından her türlü açıktan daha tehlikelidir. Zira bu açık, temeli adalet olması gereken*

32 a.g.e. Book VI, § 1495, s. 517.

devlete yönelik toplumsal güveni ve inancı zedeleyecektir... Hukuku uygulamakla ve adaleti tesis etmekle görevli olan başta hâkimler olmak üzere yargı mensuplarının şiarı 3A yani akıl, ahlak ve adalet olmalıdır (28 Haziran 2021).

Arslan için Mevlana, sadece hukuk, adalet ve hâkimin rolü gibi konulardaki geçerliliğini bugünde sürdüren doğrudan görüşleri ile değil, aynı zamanda bilge yönüyle de yol göstericidir. Onun bu bilgeliğinden hukukçular, siyasetçiler, akademisyenler, aydınlar, kısacası daha iyi bir toplum ve dünya hedefleyen herkes yararlanmalıdır. Nitekim Mevlana'nın insanın değerini peşinden gittiği, aradığı şeyle özdeşleştiren anlamlı sözü hukukun üstünlüğüne ve temel haklara dayanan adil bir dünya arayışı için de teşvik edici bir unsur olabilir: *"Rûmî, dünyanın doğusundan ve batısından pek çok kişi gibi, yargı yoluyla korunması gereken ortak değer ve ilkelerimizin olduğunu ortaya koymaktadır (17 Aralık 2022). Konuşmamı Mevlana'nın sözleriyle tamamlamak istiyorum. Şöyle diyor: "İnsanın değeri neyle ölçülür, bilir misin? Aradığı şeyle... İnsan neyi ararsa ona layıktır". Hukukun üstünlüğüne ve temel haklara dayanan adil bir dünya arayışıyla, hepimize saygılar sunuyorum (14 Aralık 2018)."*

6. Anayasal Adalet İçin Kılavuz

Arslan'a göre *"Anayasal demokrasilerin asli amacı temel hak ve hürriyetlerin etkili bir şekilde korunmasıdır (25 Nisan 2016)."* Diğer yandan, *"Anayasa Mahkemesinin de varlık nedeni, Anayasayı ve temel hak ve özgürlükleri korumak suretiyle anayasal adaletin ve bireysel adaletin sağlanmasına katkı yapmaktır"* (20 Aralık 2016). *Anayasal adalet, en genel anlamda başta temel hak ve özgürlükleri güvenceye alan maddeler olmak üzere tüm anayasal hükümlerin, bilhassa hukukun üstünlüğü, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı gibi anayasal prensiplerin korunmasını ifade eder. Anayasayı yorumlamak ve uygulamak suretiyle anayasal adaleti sağlamak görevi, en başta bu amaçla ihdas edilmiş olan anayasa mahkemelerine aittir. Bu mahkemeler bir yandan kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyerek, diğer yandan da bireysel başvuru veya anayasa şikâyeti yoluyla yapılan hak ihlali iddialarını karara bağlayarak anayasal adaleti tesis etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Türk Anayasa Mahkemesi de kurulduğu yıldan bu yana kanunların anayasaya uygunluğu denetimini yapmaktadır (23 Eylül 2022)."* Anayasa yargısının temel işlevi olan insan haklarının korunmasını gerçekleştirebilmesi için ise anayasal değerleri hayata geçirebilmesi gerekir. Bu ise ancak söz konusu değerlerin bize yabancı olmadığını, bilakis öz değerlerimiz diğer bir anlatımla medeniyet değerlerimiz olduğunu fark ederek ve anlayarak mümkün olabilir: *"Bilindiği üzere anayasa yargısının temel işlevi, anayasanın üstünlüğünün sağlanması suretiyle temel hak ve hürriyetlerin korunmasıdır. Bu işlevin tam olarak yerine getirilmesi ise toplum sözleşmesi mahiyetinde olan anayasalarda yer alan adalet, eşitlik, hürriyet, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı gibi anayasal ilke ve değerlerin hayata geçirilmesine bağlıdır. Kuşkusuz anayasal ilke ve değerlerin zamana ve mekâna göre adlandırılma-*

sı değişebilmektedir ancak toplumsal ve siyasal birlikteliği sağlayan değerlerin farklı kültür ve medeniyetlerde köklerinin bulunduğu da malumdur (23 Aralık 2022). Dolayısıyla anayasa yargısı kapsamına giren bu ilke ve değerler bize yabancı değildir. Bilakis bunlar bizim öz değerlerimizdir (23 Aralık 2022).

Anayasa Mahkemesi 2012 yılından bu yana yoğun bir iş yüküne rağmen istikrarlı bir şekilde hak-eksenli yaklaşımını devam ettirmektedir. Arslan bu yaklaşımın zihni ve felsefi temelini medeniyetimizin insanı yaşatma paradigmasına dayandırmaktadır: “Mahkememizin önünde yoğun iş yükü ve tamamen yeni olan hukuksal kurumlarla ilgili ilkeler geliştirme gibi bazı zorluklar vardır. Ancak, tüm zorluklara karşın, Anayasa Mahkemesi, norm denetiminde ve bireysel başvuruda 2012 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde hak-eksenli yaklaşımını devam ettirmektedir. Hak eksenli yaklaşım, temel hak ve hürriyetleri esas alan insanı yaşatma paradigmasına dayanmaktadır (20 Şubat 2019). Hak-eksenli yaklaşım, özgürlüğün esas sınırlamanın istisna olduğu kabulünden hareket eder. Bu yaklaşım anayasanın temel haklara öncelik verilerek özgürlükler lehine yorumlanmasını gerektirmektedir (21 Eylül 2022). Hak eksenli paradigma temel hak ve özgürlüklerin korunmasına diğer toplumsal ve siyasal faydalar karşısında öncelik tanıyan, hak ve özgürlüğü esas, sınırlamayı istisna olarak kabul eden, son tahlilde özgürlükler lehine yorumu gerektiren bir yaklaşımı ifade etmektedir. Anayasa Mahkemesi birçok kararında anayasa yargısına hâkim olması gereken yaklaşımın hak eksenli paradigma olduğunu belirtmiştir. Mahkemeye göre anayasal hükümler ‘hak eksenli yorumlandıkları takdirde işlevlerini tam olarak yerine getirebilir.’ Bu sebeple kamu gücü kullananların ‘anayasal hükümleri özgürlükler lehine yorumlamaları’ mümkün ve gereklidir. Bunun yanında hak eksenli yaklaşım, anayasal hükümlerin hukukun üstünlüğü ilkesi ışığında yorumlanmasını gerektirmektedir (3 Ocak 2023).”

Ona göre, hak eksenli paradigma ideoloji eksenli paradigmanın karşıtıdır: Yirmi yıl önce yayımlanan bir makalede insan hakları yargılaması yapan mahkemelere biri ideoloji eksenli diğeri de hak eksenli olmak üzere çatışan iki paradigmanın hâkim olduğunu savunmuştum³³. O makalede Anayasa Mahkemesinin temel hak ve özgürlüklerin korunmasını öncelemeyen, hatta onları yeri geldiğinde ideolojiye kurban eden bir paradigma içinde hareket ettiğini açıklamaya çalışmıştım. Bugün gelinen noktada, bilhassa bireysel başvurunun uygulanmasıyla birlikte, anayasa yargısında bir paradigma değişimi yaşandığını, bu değişimin de hak eksenli paradigmanın benimsenmesi şeklinde gerçekleştiğini biliyoruz (3 Ocak 2023).

O, Anayasa Mahkeme üyelerinin ve personelinin bu zor misyonunu yerine getirirken Mevlana'nın pergel metaforundan ilham aldıklarını belirtmektedir: Mevlana diyor ki, “Beden Hz. Meryem'e benzer ve her birimiz o bedende bir İsa taşırız”. Dolayısıyla ne istiyorsanız onun sancısını, tutkusunu ve arzusunu taşıyacaksınız. Anayasa Mahkemesi olarak, yine Mevlana'nın pergel metaforundan müllhem, bir

33 Arslan, Z. (2002). “Conflicting Paradigms: Political Rights in the Turkish Constitutional Court”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, C. 11., S. 1., s. 9-25.

ayağımız bu toprakların değerlerinde sabit, diğer ayağımızla tüm dünyaya açılarak anayasal adaletin tesisi için çaba gösteriyoruz. Anayasanın ve temel hak ve hürriyetlerin tam olarak korunduğu, karşılaştırmalı anayasa yargısında iyi uygulama örnekleri arasında yerini alan ideal bir anayasallık denetiminin derdini ve arzusunu taşıyoruz. Zira biliyoruz ki, etkili bir anayasallık denetimi demokratik hukuk devletinin varlığını devam ettirmesinde hayati bir işlev görmektedir (20 Şubat 2019).

Ona göre Mahkemenin anayasal adaletin sağlanmasına yönelik çabası Mevlana'nın adalet tanımının hayata geçirilmesi çabasından başka bir şey değildir: *Anayasa Mahkemesi, sadece din ve vicdan özgürlüğü alanında değil, yaşama hakkından ifade özgürlüğüne, adil yargılanma hakkından örgütlenme özgürlüğüne kadar tüm anayasal hak ve özgürlüklere ilişkin çok önemli kararlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. Bunu yaparken de Mahkememiz, Anayasa'da öngörülen suçların önlenmesi, kamu düzeni, kamu güvenliği ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi sınırlama nedenlerini de kuşkusuz değerlendirmektedir. Kısacası Anayasa Mahkemesi anayasal adaleti sağlamak için Mevlana'nın asırlar öncesinde ifade ettiği gibi "her şeyi yerli yerine koymaya" çalışmaktadır (31 Ekim 2022).*

Diğer yandan Mahkememiz, temel hak ve özgürlükleri korumaya çalışırken güvenliği bir kenara bırakmamaktadır. Mahkeme bazı istisnaları olmakla birlikte temel hak ve özgürlüklerin mutlak olmadığını; Anayasa'da öngörüldüğü üzere kamu yararı, kamu düzeni ve güvenliği, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi sebeplerle sınırlandırılabilceğini de belirtmektedir. Anayasa Mahkemesi bilhassa kamu güvenliği ile özgürlükler arasında hassas bir dengeleme yapmakta, Mevlana Celâled-din Rûmî'nin asırlar önce ifade ettiği gibi adaletin tecellisi için her şeyi yerli yerine koymaya gayret göstermektedir³⁴.

Öyle ki Anayasa Mahkemesini anayasal adaleti gerçekleştirmeye çalışması onun Mevlana'nın izinden gittiğinin göstergesidir: *"Rumu'nin izinden giden Türkiye Anayasa Mahkemesi, başta bireylerin temel hak ve özgürlükleri olmak üzere, bu anayasal ilke ve değerlerin koruyucusudur (17 Aralık 2022). Anayasa Mahkemesinin hak eksenli paradigması anayasal sınırlarını aşan bir 'yargısal aktivizm'den de, yetkilerini kullanmaktan çekinen bir 'yargısal kendini sınırlama'dan da aynı ölçüde uzak durmayı gerektirmektedir. Mahkememiz hürriyetin ötekilerin hürriyetiyle bir arada korunması gerektiği düşüncesiyle kararlarını vermektedir. Bu amaçla Anayasa Mahkemesi, Mevlânâ'nın adalet tanımında olduğu gibi her şeyi yerli yerine koymaya, herkesin hakkını ve hak ettiğini teslim etmeye çalışmaktadır³⁵ (16 Mayıs 2022).*

7. Hukuk ve Yargıya İrfani Bakış İçin Referans

Hukuk felsefecisi Prof. Dr. Vecdi Aral "hukuk adalete yönelmiş toplumsal yaşam düzenidir" tanımı yapar³⁶ ve hukukun düzenin sağladıkları arasında en başta barışı sayar. Çünkü insan toplum içinde de yaşamını en iyi biçimde

34 Mevlânâ, C. M. (2017). s. 866.

35 a.g.e. s. 866.

36 Aral, V. (2012). *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, s. 14.

sürdürmek ve bunun için gerekli araçları elde etmek ister. Bu insanlar arası sürekli bir savaş ve çatışmanın kaynağıdır. Bu savaş ve çatışmada bireylerin sahip oldukları değişik ve değişken gücün kullanılması tamamen başıboş bırakılmış olsaydı, toplum kurulamayacak ya da kurulmuş olsa bile varlığını sürdüremeyecekti. Böylece, toplumsal yaşamın, kurulmak ve varlığını sürdürebilmek için gerektirdiği hukuk düzeni, insanların bir arada barış içinde yaşamalarını sağlamaktadır³⁷.

Bu konuda Kant'la Mevlana düşüncesi arasında benzerliğe dikkat çeken Arslan Mevlana'nın Kant'a önceliğini vurgulamaktadır: *"Kuşkusuz hukuk devletin vazgeçilmez özelliklerinden biri, uyumsuzlukların bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından karara bağlanması ve bu kararların herkesi bağlamasıdır. Ünlü düşünür Kant'a göre hukuk devletini ayırt eden unsur bireylerin insan olmaları nedeniyle haklara sahip olmaları değildir. Bu haklar henüz devletin ortaya çıkmadığı doğa durumunda da vardır ancak güvende değildir. Kant'ın düşüncesinde doğa durumundan devletin olduğu "sivil toplum"a geçişin temel nedeni insanların haklarını güvence altına almaktır. Bu anlamda hukuk devleti, temel haklar konusunda ortaya çıkan uyumsuzlukların hâkimlerin bağlayıcı kararlarıyla çözüldüğü ve bu kararların kamu gücü tarafından uygulandığı devlettir. Kant'tan asırlar önce Mevlânâ, hukukun ve hâkimin toplumsal hayat için ne kadar önemli olduğunu çok güzel şekilde anlatmıştır. Mevlânâ hâkimi "Hakk'ın terazisi" olarak nitelendirmiştir. Bu terazi sayesinde, hakkaniyete uygun olarak uyumsuzluklar giderilir ve kamu düzeni sağlanır. Hukuk kurallarını uygulayarak uyumsuzlukları çözdüğü için "Kadı [Hâkim] rahmettir, kavgayı giderir; kıyametteki adalet denizinden bir damladır"*³⁸ (01 Kasım 2022)."

Arslan'ın Kant'la Mevlana arasında kurduğu paralelliğin diğer bir nedeni her iki düşünürün de kendi medeniyetleri içinde aynı geleneğe yer almaları bulunmaktadır: *"Doğu gibi Batı da homojen değildir. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobiyi üreten/besleyen düşünceler yanında, çoğulculuğu ve hoşgörüyü savunan güçlü düşünce gelenekleri de mevcuttur. Ünlü filozof Kant bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biridir* (18 Eylül 2017)."

Arslan, Mevlana'nın hâkimi özellikle rahmet olarak nitelendirmesinden hareketle, onun hukukun ve yargılama makamı olan hâkimin işlevini bugünkü anlamda anladığını ve açıkladığını belirtmektedir: *"(Mevlana) Bireylerin barış içerisinde bir arada yaşayabilmeleri için hukukun, adaletin ve hâkimlerin önemini sık sık vurgulamıştır* (17 Aralık 2022). *En genel anlamda hukukun toplumsal işlevi insanların bir arada huzur içinde yaşamasını sağlamaktır. Hukuk bu işlevini uyumsuzlukların barışçıl şekilde çözülmesini sağlayarak yerine getirir. Tam da bu nedenle Mevlana, hukuku ve bilhassa uyumsuzlukları karara bağlayan hâkimi rahmet olarak nitelemiştir* (14 Şubat 2022). *Rumi'ye göre hukuk, insanlar arasındaki uyumsuzluk-*

37 Aral, V. (2021). *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, s. 179.

38 Mevlana, C. M. (2017). s. 828.

ları ve anlaşmazlıkları barışçıl bir şekilde çözmek için vardır. Bu nedenle çatışmaları çözmek için hukuku uygulayan hâkimi (kadı), "bir rahmet ve çatışmayı gideren" kişi olarak görmüştür (17 Aralık 2022). Adaletin ikinci sembolü terazidir. Bu terazi sayesinde, uyuşmazlıklar hakkaniyete uygun olarak çözüme bağlanır ve kamu düzeni sağlanır. Tam da bu nedenle Mevlana, "Hakk'ın terazisi" dediği hâkimi bir "rahmet" ve "Kıyametteki adalet denizinden bir damla" olarak nitelendirmiştir. Gerçekten de adil yargılama uygulamasıyla hukuk, toplum ve devlet hayatı bakımından bir rahmettir. Bu yüzden hukuksuz kalan devlet, yaşam destek ünitesine bağlı bir hasta gibidir (09 Haziran 2020).

SONUÇ

AYM Başkanı, anayasa hukukçusu akademisyen Prof. Dr. Zühtü Arslan'ın zihin ve gönül dünyasındaki Mevlana "bu toprakların ruh köklerini oluşturan düşünürlerden" biri, "irfan abidesi", "irfan eri", Batı'nın ünlü birçok düşünürünü önceleyen, Doğu'yla Batı'yı ortak evrensel değerlerde buluşturan, yeryüzü ölçeğinde insan odaklı bir yaklaşımın ve birlikte yaşama kültürünün hayata geçilmesi ile insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesinde ilham kaynağı olabilecek bir toplum ve medeniyet düşünürüdür. Sayın Başkan'ın konuşmalarındaki Mevlana bugün ülkemizin, İslam dünyasının ve insanlığın ihtiyaç duyduğu prensip ve değerler manzumesini dile getiren ölümsüz bir arif düşünür olup sadece geçmişti aydınlatmakla kalmamış, kulak verildiğinde insanlığın bugünü de aydınlatacak ve muasır medeniyetin bir arada yaşamayı tehdit eden hastalıklarına çare, zehirlerine panzehir olacak reçeteleri "Mesnevi"sinde ortaya koymuştur.

O, konuşmalarında Mevlana'nın günümüzün ağır ve acil sorunlarının çözümünde ilham kaynağı oluşturacak bir medeniyet, hukuk, adalet ve insan hakları düşünürü boyutunu gerekçeli ve ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır. Mevlana bu işlevi görmekte yalnız da değildir. O, öncesi ve sonrası olan bir medeniyet düşünürleri zincirinin en önemli halkalarındandır. Ahmed Yesevi'den Yunus Emre'ye, Farabi'den İbn Haldun'a, Sadi Şirazi'den Aliya İzzetbegoviç'e medeniyet düşünürlerimiz insanlığın ortak medeniyet ve evrensel değerler havuzunu geçmişte besledikleri gibi bugün de düşünceleri içselleştirildiği takdirde insanlığa ağır ve acil sorunlarını çözmede kılavuzluk edebilirler.

Ona göre Mevlana; adalet, eşitlik, hürriyet ve çoğulculuk gibi evrensel değerleri güçlü bir şekilde dile getirmekte, insanların yargı yoluyla korunması gereken ortak değer ve ilkeleri olduğunu ortaya koymaktadır. O bu konuda dile getirdiği evrensel düşünceleriyle Kant ve Descartes gibi birçok Batılı düşünürü önclemiştir. Bu abidevi şahsiyet özellikle günümüzde de geçerli

olan adalet tanımıyla hâkimlere ve yargı organına yol göstermekte, anayasa mahkemelerinin anayasal adaleti gerçekleştirmek için izleyecekleri rotayı çizmektedir. Mevlana, Mesnevi'de toplum için rahmet olarak nitelendirdiği yargı organı ve hukukun toplumsal işlev ve misyonunu tam da bugün anladığımız gibi uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları barışçıl bir şekilde çözmek olarak açıklamaktadır.

Arslan, anayasa mahkemelerinin anayasal adaleti gerçekleştirme işlevini Mevlana'nın adalet tanımından hareketle temellendirmektedir. O, AYM'nin anayasal adaletin sağlanmasına yönelik çabasını Mevlana'nın adalet tanımının hayata geçirilmesi çabası olarak görmektedir. Öyle ki AYM'nin bu doğrultuda çalışması onun Mevlana'nın izinden gittiğinin göstergesidir.

Arslan, Mevlana'yı, birlikte yaşama teorisi ve pratiğini gerçekleştiremeyen muasır medeniyet karşısında, bizden önce bu toprakların irfan abidelerinin yaptığı gibi "*Ne olursan ol yine gel.*" diyen bir medeniyeti ihya ve inşa edebilmemiz için pergel metoforundaki sağlam ayağın basılacağı ilham zemini olarak görmektedir. Gerçekten de günümüzde en çok ihtiyacımız olan aynen Mevlana gibi bir ayağı bu coğrafya ve onun medeniyet değerleri ve birikimi üzerinde sabit, diğer ayağıyla dünyayı ve insanlığı dolaşan yeni irfan erleridir. Bu misyonu yerine getirecek Anadolu irfan erlerini yetiştirme sorumluluğunu en başta sahiplenmesi gereken ise üniversitelerdir.

KAYNAKÇA

- ARAL, Vecdi (1990). "Kültür ve Hukuk", *Journal of Istanbul University Law Faculty C.* 53., S. 1-4., ss. 253-265.
- ARAL, Vecdi (2012). *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- ARAL, Vecdi (2021). *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- ARSLAN, Zühtü (2002). "Conflicting Paradigms: Political Rights in the Turkish Constitutional Court", *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, C. 11., S. 1., s. 9-25.
- ARSLAN, Zühtü (2023). *Konuşmalar*, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/konusmalar/>.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin (2008). "Mevlana'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 50 (Mevlana Özel Sayısı), ss. 1-14.
- ERGÜL, Ergin (2019). *Bir Hukuk ve Siyaset Bilgesi Olarak Mevlana*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- ERGÜL, Ergin (2014). *Rûmî: A Source of Inspiration for Universal Justice and Peace*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- ERGÜL, Ergin (2023). *Medeniyet Estetiği Dersleri*, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- FÜRÛZANFER, Bediuzzaman (2005). *Mevlana Celaleddin*, UZLUK, Feridun Nafiz (Çev.), Konya: Konya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- HACI BEKTAŞ-I VELÎ (2011). *Makâlât*, Yılmaz, Ali, Akkuş, Mehmet ve Öztürk, Ali (Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2015). *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, 21. Baskı, Başoğlu, İstanbul: Hasan Tuncay (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2015). *Konuşmalar*, 19. Baskı, Altun, Fatmanur ve Ahmetoğlu, Rıfat (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1999). *Mevlana Celâleddin*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- JALALI, Ahmad (2002). "Prélude au dialogue dans la pensée religieuse de Rûmî", *Diogenes*, C. 200., S. 4., ss. 155-164.

- KARAKOÇ, Sezai (2015). *Mevlana*, 9. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2021). *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 2. Baskı, Elhuseyni, Nurettin (Çev.), İstanbul: Profil Kitap.
- MERİÇ, Cemil (1980). *Kırk Ambar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- MERİÇ, Cemil (1986). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevlana, Celaleddin Rumî (2015). *Fîhi Mâ Fîh, Mevlana'nın Konuşma ve Sohbetleri*, Aydın, Cemal (Çev.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Mevlana, Celaleddin Rumî (2009). *Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, C. 1, Can, Şefik (Çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlana, Celaleddin Rumî (2009). *Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, C. 2. Can, Şefik (Çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlana, Celaleddin Rumî (2013). *Rubâîler*, Sarıoğlu, Halil İbrahim (Haz.), Ankara: DİB Yayınları.
- Mevlana, Celaleddin Rumî (2017). *Mesnevî-i Ma'nevî*, Örs, Derya ve Kırlangıç, Hicabi (Çev.), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ÖNGÖREN, Reşat (2004). "Mevlana Celaleddin-i Rumi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mevlana-celaleddin-i-Rûmî> (Erişim Tarihi: 12/8/2023).
- RÛMÎ, Jelaluddin (2010). *The Mathnawî*, Volume II, Nicholson, Reynold Alleyne (Trans.), Konya: Konya Metropolitan Municipality Book.